

Bir şah, bir devrim, bir imam – 1979 İnan devrimi

Araz Bağban

Yaşadığı göleti aşır denize ulaşmaya çalışın “küçük kara balık” hikâyesi, yazarı Samed Behrengi gibi, başka bir yaşamın mümkün olduğuna inanan, eski kuşağın muhafazakârlığına isyan eden devrimci genç bir kuşağın hikâyesidir. Karanlığın her bir yana çöktüğü dönemde siyah bulutları yarıp güneşe doğru ilerlemek isteyenlerin hikâyesidir bu kitap ve bunu gerçekleştirmek için bir nesil uzun bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuğun bir ayağı da İnan’da gerçekleşir.

Yirminci yüzyılın devrim zincirlerinin son halkası 1979 yılında İnan’da, Pehlevi rejiminin kurduğu diktatörlüğe karşı gerçekleşti. Emperyalist güçlerin desteği ile kurulan ve o güçlerin desteği ile yükselen bu diktatörlüğün devrilmesi dünyayı çalkaladı. Başta ABD olmak üzere emperyalist güçlerin Ortadoğu’da kurdukları düzen bozulmuştu. İnan Ortadoğu’daki konumu, zengin petrol kaynakları ve Şii İslam’ın en önemli merkezlerinden biri olması dolayısıyla bölgenin siyasi dengesinde ve iktisadi sahnesinde önemli yere sahipti. 1979 devrimi ile birlikte, tüm varlığını petrol kaynaklarına ve emperyalizmin desteğine borçlu olan diktatörlük elinde bulundurduğu tüm güç kaynaklarını yeni bir düzen kurmak için ayaklanan bir kuşağa bırakacaktı.

İran devrimi bir yıl boyunca sürekli devam eden yoğun bir eylem zincirinin sonunda zafere ulaştı ama bu zaferin temelleri yıllar önce atılmıştı. Hiç sarsılmayacak gibi görünen bir istibdadı paramparça eden bu devrimi anlamak için onu gerçekleştiren halk gibi uzun bir yolculuğa çıkmak gerekiyor. Bu istibdadın nasıl doğduğunu ve paralelinde toplumun nasıl değiştiğini izlemek belki bir yıl içinde kıvılcımdan aleve dönüşen hareketin derinliğini daha açık şekilde ortaya koyar.

Meşrutî devrim ile yirminci yüzyıla merhaba diyen İran, devrimin kazanımlarına sahip çıkamayınca bir istibdat dönemini tecrübe etmişti. Bu deneyim adeta tekrarlanacaktı. İlk Pehlevî şahı gidip yerine oğlu geçince kısa bir süre için toplum rahat bir nefes alıp daha demokratik bir toplum için harekete geçecek gibi oldu. Neredeyse saltanatın kaldırılmasına doğru ilerleyecekti ki başarısız olunca bir istibdat dönemi daha başladı. Bu başarısızlık bir kuşağın karanlığa açtığı savaşın temellerini attı. Bu tarihi dönüm noktası 1953 yılında kitlelerin iradesine inen bir darbe ile gerçekleşti. Güya tehlike önlenmişti ama darbe daha yıkıcı bir dalgayı doğuracaktı.

1953 darbesi

İran İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmiş olsa da Müttefik Güçler, Nazi Alman saldırısına karşı savaş veren Rusya'ya yeni bir yol açmak, İran'ı geniş sayıda Alman danışmanlarından temizlemek ve petrol kaynaklarını Mihver Devletlerden korumak gibi çeşitli bahanelerle Ağustos 1941'de ülkeyi işgal ettiler. Birinci Pehlevî Şahı Rıza Şah'ın on altı yıl boyunca sözde reformları İran genelinde (bütün halkta, entelektüellerde ve Şah'ın yakınlarında bile) geniş huzursuzluğa yol açmıştı. Bunu fırsat bilen Müttefik Güçler, önemli bir direnişle karşılaşmayacaklarını bilerek ülkeyi istila edip şahı, saltanatı genç oğlu Muhammed Rıza'ya bırakmaya zorladılar. Bu günlerden itibaren yıllarca diktatörlük altında sözde sakin günler geçiren ülke görece uzun bir süre için güçlü iktidar boşluğundan dolayı farklı toplumsal çatışmaların alanı olacaktı. Bu toplumsal çatışmalar siyasal alana aktarılacaktı ve böylece İran'ın siyasal yapısı da büyük değişiklikler yaşayacaktı.

Bir yandan giderek kentleşen ülkede derin bir sınıf farkı oluşmuştu, diğer yandan da Rıza Şah'ın tek millete dayanan güçlü merkezi bir devlet kurma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan asimilasyon siyasetleri etnik huzursuzluğa yol açmıştı. Başta din adamlarının (Şii din adamlarının) desteğini almak için dini okulların açılmasına izin veren hatta onlara yaranmak için diğer dini azınlıklara herhangi bir saldırıdan çekinmeyen Rıza Şah daha sonraları tesettür (hicap) karşıtı siyaseti ve yargı reformları¹ ile geleneksel muhafazakâr küçük ve orta burjuva-

¹Daha önce din adamlarının elinde bulunan ve şeriata göre yürütülen yargıdan merkezi yargı sistemine geçilmişti. Bu geçişle beraber yargı gücüne ilişkin kanunlar Batı hukukuna uygun olarak

ziyi de rahatsız etmişti. Son olarak da meşruti anayasayı hiçe sayıp açıkça diktatörlük ilan eden Rıza Şah saltanatının en başlarında ülkeyi kaostan kurtardığı için kendisine minnettar olan kentli orta sınıfı da kendisinden uzaklaştırmıştı. Rıza Şah güçlü ordu, modern bürokrasi ve modern yargı gibi çağdaş devlet organlarını kurmuş olsa da hiçbir zaman güçlü toplumsal desteğe sahip olamadı. İkinci Pehlevi şahının tahta geçişi anlatılan bu durumun olgunlaştığı zamana denk düşer; ancak bu geçiş onun için uğurlu olmayacaktı, zira dört ayrı muhalif grupla baş başa kalacaktı. Bu dört muhalif grup şunlardan oluşuyordu: kendini emekçilerin partisi olarak adlandıran ama daha çok aydın kesim ve okumuş orta sınıftan örgütlenen Tudeh Partisi, yine benzer kesime seslenen ama tam zıt düşünceye sahip milliyetçi hareket, etnik bölgelerde demokratik hak talepleri çerçevesinde özellikle Azerbaycan, Kürdistan ve Arabistan bölgelerinde oluşan ve kendilerine genel olarak demokrat adı veren siyasi gruplar ile son olarak da geleneksel muhafazakâr küçük ve orta burjuvazi ve onun en önde gelen temsilcisi bazara² dayanan İslamcı hareket.

Bu dört muhalefet kanadından belki de o dönemin en önemli gücü olarak İran Tudeh Partisi (İran Kitlelerin Partisi - Hezb-e Tudeh İran) 1941 yılında³ sınıfsal bağlarına bakmadan halka diktatörlüğe karşı bir cephe oluşturma çağrısıyla kuruldu.⁴ Bu geniş çağrıya rağmen Tudeh kendisini proletaryanın ve topraksız köylünün öncüsü olarak tanımlıyordu. Halbuki Tudeh yeni oluşan orta sınıfın partisiydi.⁵ Tudeh'in orta sınıf temsilciliği, çıkardığı yayınlarla kurduğu dernek ve odalardan açıkça belli oluyor. Parti yayınlarında dile getirdiği orta sınıf problemleri ve sıkıntılarıyla ve kurduğu mühendisler ve teknisyenler sendikası, hukukçular odası, öğretmenler birliği ve veterinerler ve hekimler dernekleri gibi oluşumlarla kimliğini daha açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Bunların yanında

değiştirilmişti. Bu süreçte din adamları, hem böyle bir gücü kaybettikleri için hem de şeriatın öneminin azalmasından dolayı Rıza Şah'a sert tepkiler vermişlerdi.

²İran'da çarşıya *bazar* denir, ama siyasi anlamda bazar, geleneksel olarak ticareti elinde bulunduran ülkenin alışveriş damarını kontrol eden ve genel olarak muhafazakâr kesimlerden oluşan topluluğu (küçük ve orta burjuvaziyi) belirtmek için kullanılır.

³Tudeh Partisi İran'ın Müttefik Güçlerce işgalinden sadece bir ay sonra kuruldu.

⁴ ۱۳۷۷ تهرانی، محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشری، ۱۳۷۷

Okuyucuların Farsça kaynağa erişimi ve o kaynağı okuyabilme sıkıntılarını düşünülerek bundan sonra kitabın İngilizcesi kaynak gösterilecektir. (Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s. 281.)

⁵Bunu sadece parti üyeleri üzerinde değerlendirmek doğru olamayabilir ama Tudeh'te ister üst kademe olsun ister alt kademe, en geniş yeri orta sınıf mensupları dolduruyordu. Özellikle o dönemde orta sınıfın diğer sınıflara göre en dar sınıf olduğunu düşünürsek bunun daha önemli olduğunu görebiliriz. Diğer yandan kurucu kadrosunu teşkil eden üyelerin içinde Sovyet yanlısı olan çok insan bulursa da birçoğunun komünist olmadığı da açıkça bilinmektedir. Bunlardan biri bir Kaçar şehzadesi olan Süleyman Mirza İskandari'dir.

çok ilginç bir biçimde Tudeh ordu subayları arasında da geniş üye ve taraftar kitlesine sahipti. Bu kitle daha sonra 1953 yılında gerçekleşen darbede önemli rol oynayacaktı veya en azından öyle bir rol oynama şansını kazanacaktı. Tudeh'in aktif olduğu önemli alanlardan biri de üniversitelerdi. Parti hem öğretim üyeleri hem de öğrenciler içinden büyük destek bulmaktaydı. Tudeh'in yazarlar ve şairlerden aldığı destek de çok büyüktü. Bunların yanında Tudeh, diğer aktif siyasi oluşumlara göre İran'ın siyasal tarihinde çok görülmemiş bir desteğe de sahipti ki bu destek, sayıları partide çok az da olsa, eğitilmiş kadınlardan gelmekteydi.⁶ Hemen ilk yıllarında geniş bir kitleyi kazanan Tudeh, İran'da faaliyet gösteren tek gerçek partiydi. Öyle ki diğer siyasi oluşumlara göre Tudeh destekçi kitlesini istediği zaman eyleme çağırabilen tek partiydi.

Bu partiyi iki önemli tarihi sınav bekliyordu. Bunlardan ilki, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve İran'ın kuzeyinden çekilmemiş Sovyetler Birliği ordusunun desteğiyle Azerbaycan bölgesinde özerklik ilan eden Demokrat Fırka Hükümeti imtihanıydı. Tudeh'in özerk Azerbaycan karşısındaki konumu Sovyetler ekseninde gerçekleşiyordu ve bu konum yani fırkaya olan desteği parti içinde milliyetçi kesimi rahatsız etmeye başlamıştı. Bu rahatsızlığın sonucu olarak da partiden ayrılmaya karar veren bir grup ortaya çıkmıştı. 12 Aralık 1945'te kurulan, Sovyet ordusunun İran'ı terk etmesi ile zayıf duruma düşen ve tam da bir sene sonra yıkılan Azerbaycan Fırka Hükümeti, Tudeh Partisi'ni büyük hüsrana uğratmıştı.

Tudeh'i etkileyen ikinci olay ise 1949 yılında genç şaha karşı gerçekleştirilen suikast ile vuku bulmuştu. Uzun yıllarca parti yöneticileri tarafından çelişkili yorumlarla karşılanan bu suikast planı partinin yasadışı ilan edilmesine yetmişti. Tudeh'in büyümesi ve kitleler içinde önemli bir yer bulması birçok güç odağını rahatsız etmişti ve genç şah da rahatsız olan taraflardan biriydi. Yasadışı ilan edilen partinin yönetici kadrosu yurtdışına kaçmak zorunda kalsa da parti çalışmalarına yeraltından devam etti. Aslında 1953 darbesine kadar parti neredeyse yarı legal bir parti gibi faaliyet göstermekteydi zira birçok çalışmasını "İranlı Barış Taraftarı Cemiyeti" adı altında yürütmekteydi.

Azerbaycan ve Kürdistan bölgelerinin merkezi devletçe iki demokrat partiden arındırılması⁷ ülkeyi savaştan sonraki meclis seçimleri için hazır hale getirmişti. Bu zaferler orduya işgalle kaybettiği özgüveni tekrar kazandırmıştı ama siyasi iktidar bir türlü dengeyi bulamıyordu. Sürekli hükümet değişikliği yaşanan bu

⁶Parti üyelerinin yüzde üçünü oluşturan Tudeh Kadın Kolları, genelde parti üyelerinin yakınlarından oluşmaktaydı.

⁷Azerbaycan'daki özerklik ilanından yaklaşık iki ay sonra Kürdistan Demokrat Partisi de Kürt bölgesinde aynı yolu izlemişti. İki bölgesel hükümet de 1946 yılının son aylarında İran ordusuna yenilmişlerdi.

yıllar adeta şah, meclis, hükümet, büyükelçilikler ve halk arasında bir çatışmaya dönüşmüştü. Bu kargaşanın tam ortasında da petrol duruyordu. İran'da daha önceden var olan Britanyalılar ve Ruslar gibi yabancı siyasi aktörlere yeni katılan Amerika Birleşik Devletleri bu değişikliklerde önemli rol oynamaktaydı. İşgal sonrası sürekli meclis ve hükümetler arasında gelgit yaşayan ve İran'ın kuzeyindeki petrol kaynaklarının kullanma hakkını elli yıl boyunca Sovyetler Birliği'ne veren antlaşmaya bir de Muhammed Musaddık önderliğinde başlayan ve Büyük Britanya'nın güney petrol kaynakları üzerindeki uzun süreli istila isteğine karşı açılan mücadele eklenmişti.

İkinci Pehlevi Şahı 1949 yılının ilk aylarında atlattığı suikasttan sonra diktatör babasını anımsatan kararlar almaya başladı. Şah bu suikastı İslamcı-komünist işbirliği olarak nitelendirdi ve hemen ardından ülke genelinde sıkıyönetim ilan etti, muhalif gazete ve dergileri kapattı ve Tudeh'i yasadışı ilan etti. Şah diğer taraftan da orduyu güçlendirmeye başladı. Hükümetlerden sürekli orduya ayrılan bütçenin arttırılmasını isteyen şah, ABD'nin de desteğini kazanmaya çalışıyordu. Giderek gücünü pekiştirmekle birlikte meclisten de daha fazla yetki almak için uğraşıyordu. Daha öncesinde meşruti anayasaya bağlı gibi görünen, sadece saltanat ettiğini söyleyen ve hükümetten uzak duran şah artık elini hükümete uzatıp bakan ve hatta başbakan değişikliklerine de müdahale ediyordu.⁸

1949 yılının son baharında Amerika'ya giden şah, yokluğunda gelişen önemli bir olayı kaçırdı. Musaddık önderliğinde Tahran'da saray önünde toplanan muhalifler özgür meclis seçimleri istiyorlardı. Üç farklı grup – Şah karşıtı olarak bilinen eski siyasetçiler, bazara yakınlıkları ile bilinen muhafazakâr çevreler ve Batı'da eğitim almış milliyetçi duygulardan beslenen genç aydınlar – bu itirazların başını çekmekteydiler. Bu gruplar eylemin hemen ardından İran siyasi tarihinde önemli rol oynayacak Milli Cephe'yi kuracaklardı. Daha sonra bu cepheye Tudeh'ten ayrılıp kendi partilerini kuran ve aşırı milliyetçi, komünizmle İslam karşıtı olan Millet Partisi gibi farklı eğilimler de destek vereceklerdi. Milli Cephe'nin özgür seçimlerine boyun eğen şah seçim sonuçlarından memnun kalsa⁹ da siyasal ve toplumsal sonuçlarından daha sonra hiç de memnun kalmayacaktı.

1950 yılında açılan meclis saltanatçılar tarafından adeta işgal edilmiş gibi görünse de sekiz kişiden oluşan milletvekili grubu ile Milli Cephe halk desteğini arkasında bulundurarak meclisin en baskın grubu olacaktı. Meclisin işe başlamasıyla İran-Britanya petrol şirketi anlaşması tekrar meclis ve hükümet arasındaki gündem konusu olmuştu. Musaddık önderliğinde bu şirkete karşı açılan savaş petrolün ulusallaştırılmasına doğru gitmekteydi. Bir yılda üç başbakan değişikliği gören ülke siyasi kriz eşliğindeydi; özellikle petrol anlaşması üzerinde dire-

⁸Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 249-250.

⁹Bu seçimlerde meclise 8 milletvekili sokan Milli Cephe %6 gibi bir oy oranına sahipti.

nen ikinci başbakan İslam Fedaileri¹⁰ tarafından öldürülmüştü. Bu dönemde aktif siyasi rol oynayan din adamı Kaşani (Abol-Ghasem Kashani) ile muhafazakâr kesimin desteğini de arkasında bulunduran Milli Cephe sokaklara daha güçlü çıkmaktaydı. Halkın desteği sonucunda petrolün ulusallaşma kanunu Mart 1951'de hem Milli Meclis'ten ve hem de aynı ay içerisinde Sena Meclis'inden geçti.¹¹ Şahın 1949 yılı hamlesinden kendini zor da olsa kurtarıp tekrar toparlanan ve yarı gizli olarak faaliyet gösteren Tudeh, petrolü ulusallaştırma kanununa Sovyetler Birliği'nin durumdan zararlı çıkacağı düşüncesi ile karşı çıkıyordu. Tudeh ulusallaşmanın emperyalizme karşı olması gerektiğini savunarak sadece güney bölgesinde gerçekleşmesi gerektiğini söylüyordu. Halbuki Sovyetler Birliği petrol ulusallaşmasının önemini bildiği için durumu pozitif gelişme olarak değerlendiriyordu.¹² Bu mantıkla hareket eden parti bu dönemin başında Milli Cephe'ye karşı sert eleştiriler getirirse de daha sonra dolaylı olarak petrolün ulusallaştırılmasında önemli rol oynayacaktı. Kanunun yasalaşmasından sonra yürürlüğe girmesi için bu sefer Tudeh sokaklardaydı. Parti, petrol zengini Arabistan (Khuzestan) bölgesinde grevler düzenledi ve geniş eylemler gerçekleştirdi. Polis müdahalesiyle kanlı biten eylemler devleti korkuttu. Nihayetinde, Tudeh'in Tahran'la beraber diğer büyük şehirlerde grevlerle dayanışma için gerçekleştirdiği eylemler devleti sarstı. Sıkıyönetim ilan eden hükümet sınıfsal çatışmaların yükseldiğini ve bunun dış düşmanların bir oyunu olduğunu ilan etti.¹³ Büyük bir kriz vardı ve bu krizden çıkmanın tek yolu vardı: halkın desteğini arkasında bulunduran Musaddık'ı başbakan seçmek.

Musaddık'ın başbakanlığının olaysız geçmeyeceği belliydi. Şah ve büyük toprak sahipleri karşıtı olan başbakan da kısa bir süre içinde bu durumu anlayacaktı. Musaddık ile Şah arasındaki en belirgin çatışma 1952 yılında savaş bakanının atanması sırasında ortaya çıktı. Atadığı bakanı Şah reddedince başbakan hiç tereddüt yaşamadan görevinden istifa etti. Musaddık istifa gerekçesinde kendi güvendiği bakanı atamadığı için başbakanlığı bıraktığını, böylece şahı da istediği bakanı atayabilmekte özgür bıraktığını dile getirdi.¹⁴ Bu istifa başta Musaddık'tan

¹⁰İslam Fedaileri genç bir din talebesi tarafından kurulmuş, dinsizliğe karşı savaş açmış küçük bir radikal İslamcı militan gruptu. Bu grup daha önce bir din karşıtı yazarın ve bir başbakanın ölümünden sorumlu tutulmuştu.

¹¹Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 266.

¹² مازيار بهروز، شورشیان آرمانخواه: ناکامی چپ در ایران، ترجمه مهدی پرتوی، تهران: ققنوس، ۱۳۸۰

Okuyucuların Farsça kaynağa erişimi ve o kaynağı okuyabilme sıklıklarını düşünülerek bundan sonra kitabın İngilizcesi kaynak gösterilecektir. (Maziar Behrooz, *Rebels with a cause: The failure of the left in Iran*, Londra: I.B. Tauris & Co Ltd, 2000, s. 10.)

¹³Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 266-267.

¹⁴Musaddık'ın kamuya açıklaması 17 Temmuz *İtilaat* gazetesinde yayınlanmıştır. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 271.

kurtulma işareti olarak saltanatçı meclis vekillerini sevindirirse de beş gün içinde onlar için bir kâbusa dönüştü.

Tudeh aracılığı ile halkı greve ve eylemlere çağıran Milli Cephe diğer yandan muhafazakâr kesimin desteğini de Kaşani ile buldu. Muhafazakâr kesimin önde gelen temsilcisi olan bazar, dükkânları kapatarak eylemlere katıldı. Eylemlerin beşinci gününe genel grev çağrısıyla giren Tudeh, sokakları doldurdu. Ordu halkın meclise doğru yürüyüşünü tanklarla engelleyince adeta Tahran’da bir ayaklanma başladı. Polisin halka destek verdiği bu günde, Tudeh’in ordu kademesinde geniş bir şekilde örgütlendiğini bilen ordu komutası da askerlerine güvenemediği için onları sokaklardan geri çekti. Bu gün Musaddık için büyük bir zafer günüydü, öyle ki bu günü “kutsal milli ayaklanma” günü ilan etti.¹⁵ Bu zaferle başbakanlığa geri dönen Musaddık, ilk önce kabinesini daha önce şahla anlaşabilmek için seçtiği saltanatçı bakanlardan temizledi, sonra şahın ve ailesinin elinde bulunan birçok ekonomik ve siyasi gücü hükümete aktardı ve son olarak da ordu bütçesini düşürdü. Halkın desteğini arkasında gören Milli Cephe geniş toplumsal reformlar yapmaya çalıştı. Toprak reformu ve kadınlara oy hakkı tanınması gibi reformlar muhafazakâr kesimi Musaddık’tan uzaklaştırırsa da Tudeh’in desteğini tamamen ona yönlendirdi. Bu gidişattan rahatsız olan ordu, şah, Britanya ve Amerika da çareyi darbeye buldular.

İran’ın petrol kaynakları üzerindeki tekeli tehlikede gören Britanya, Musaddık hükümetine karşı darbe planları hazırlamaktaydı. Uzun yıllar boyunca İran coğrafyasında bulunan ve siyasi yapıya nüfuz eden Britanya kurduğu irtibatlarla ordu içinde müttefiklerini belirledi ve İran’da yeni bir aktör olarak kendini gösteren ABD’yi darbe konusunda ikna etmeye çalıştı¹⁶. ABD’nin Britanya’nın tekelinde bulunan petrol kaynaklarında gözü olsa da darbeye daha çok komünistlerin hem siyasi ve hem toplumsal olarak güçlenmesinden dolayı katıldı¹⁷. Özellikle Dwight Eisenhower’ın başkanlığa gelmesi ile ABD’nin genişleyen Sovyetler karşıtı politikaları darbe planlarının hızlanmasına yol açtı. ABD darbe planını tamamladıktan sonra Britanya’nın saray, ordu ve din adamları içindeki nüfuzundan yararlanarak darbeyi gerçekleştirmeye geçti.

Dört müttefikin ilk darbe girişimi Tudeh’in geniş subay ağı tarafından ifşa

¹⁵Bu gün İran tarihinde *30 Tir* (21 Temmuz) ayaklanması olarak geçer.

¹⁶ Wm. Roger Louis, *Ends of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez, and Decolonization*, London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2006, s. 775; Wilber Donald, *Regime Change in Iran*, Nottingham: Spokesman, 2006.

¹⁷ 1953 darbesinin 60. yıl dönümünde CIA’in yayımladığı gizli belgelerde, darbenin ABD ve Britanya’nın ortak ürünü olduğu açıkça sergilenmektedir. Darbe İngilizler tarafında Çizme Operasyonu (Boot Operation) olarak bilinir. Plana ABD dahil olunca ona Ajaks Operasyonu (Ajax Operation) adı verilir. Bu belgeler için bkz. <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB435/>. Ayrıca bkz. Wilber Donald, *Regime Change in Iran*, Nottingham: Spokesman, 2006, s. 13.

edilince darbeci taraf büyük hezimete uğradı. Tudeh tekrar sokakları doldurdu. Şah Bağdat'a kaçınca saltanatın kaderini belirlemek için Milli Cephe bir komite kurdu. Birkaç büyük şehir belediyesini ele geçiren Tudeh adeta ülkeyi sallıyordu. Emperyalist güçlerin iktidara getirdiği şahın durumu kritikti. ABD harekete geçti ve büyükelçisi Musaddık'la görüştü. Musaddık ABD'nin hükümete vereceği destek karşısında sokakları düzene sokma sözü verdi. Musaddık hükümeti destekleyen halkı evlerine çekilmeye çağırınca ordu darbe için zemini müsait gördü ve dördüncü gün yani 19 Ağustos 1953'te¹⁸ darbe gerçekleşti. Musaddık'ın sokakları boşaltma çağrısını kabul eden ve tam bir Milli Cephe kuyrukçusu haline gelen Tudeh ise darbeye karşı ses çıkarmadı daha doğrusu pasif bir duruş sergiledi. Darbe Milli Cephe'ye karşı gerçekleşmiş gibi görünse de aslında Tudeh'e karşı gerçekleşmişti. Milli Cephe üyesi bakanlardan biri idama çaptırıldı ama diğer üyeleri, Musaddık da dâhil olmak üzere normal hapis cezaları aldılar.¹⁹ Tudeh ise adeta İran tarihinden silinmek üzere geniş bir şiddetle karşı karşıya kaldı. Darbeden sonraki beş yıl içerisinde 40 üst düzey üyesi idam edildi, birçok üyesi işkence altında can verdi, üç bine yakın üyesi uzun hapis cezası aldı ve ordu bağlantıları tamamen tespit edilip üyeleri temizlendi.²⁰ Artık Muhammed Rıza Şah da babası gibi hiç bir örgütlü muhalefet bırakmamıştı ve istediği gibi hüküm sürebilirdi.

1963 – İslamcı muhalif hareketin yükselişi

Darbeden sonra şah gücünü pekiştirmeye başladı. Darbenin en önde gelen ismi, General Zahedi'yi başbakan olarak seçen şah, darbe destekçilerini de önemli güvenlik konumlarına yerleştirdi. Musaddık hükümeti zamanında başlayan ekonomik krizden sonra ekonomiye yeni bir can bağışlamak ve bu vesile ile saltanatçılara karşı güvenin artmasını sağlamak için şah ABD'den yüksek miktarda mali yardımlar aldı. Petrolün ulusallaştırılmasından da kârlı çıkan yine şah oldu. Ulusallaştırmanın ayrıntılarına takılmayan şah büyük petrol şirketleriyle yeni anlaşmalar imzaladı ve böylelikle İran'ın petrol geliri iki yıl içinde beş katına çıktı.²¹ Şah diğer taraftan gözünü meclise dikti ve muhaliflerin meclise girmesini önledi. Darbe sonrası meclis tamamen saltanatçıların eline geçti ve ismen farklı olsalar da doğa olarak aynı olan, şaha hizmet etmeyi onur bilen iki parti arasında paylaşıldı.²²

¹⁸Bu darbe İran'da 28 *Mordad* darbesi olarak geçer.

¹⁹Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 280.

²⁰A.g.y., s. 280.

²¹F. Fesharaki, *Development of the Iranian Oil Industry: International and Domestic Aspects*, New York : Praeger, 1976, s. 133.

²²Halk Partisi (Hezb-e Mardom) ve Milliyun Partisi (Hezb-e Melliyun) olan bu iki parti halk arasında "evet efendim" ve "baş üstüne efendim" lakapları ile anılırdı.

Devletin bütün organlarını ele geçiren şah bunlarla da yetinmedi ve muhalifleri gözetlemek ve onlara karşı baskıyı arttırmak için SAVAK (Ülke Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı – Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar) adlı bir gizli polis teşkilatı kurdu. Mossad ve CIA yardımıyla kurulan bu teşkilatın görevi de her türlü muhalif örgütlenmeyi önlemek, örgütlenmiş olanları da keşfedip ortadan kaldırmaktı. Bu sayede şah aydın kesim, öğrenciler ve işçi sınıfı üzerinde tahakküm kuracak ve bu çevrelerin her türlü siyasi faaliyetini gözetlemeye başlayacaktı. SAVAK'ın ilk başarısı da Şah'ın korkulu rüyası olan Tudeh'in ülkedeki geniş ağını keşfedip temizlemesiydi.

Şah toplumdaki farklı sınıflara karşı da belirli ve açık bir yaklaşım sergiliyordu. İşçi sınıfı ve aydınlara karşı çok sert olan tavrı büyük toprak sahipleri, bazar temelli ve geleneksel muhafazakâr küçük ve orta burjuvaziye karşı gayet temkinliydi. Büyük toprak sahiplerini korumak için Zahedi'yi başbakanlıktan aldı²³ ve bazara göreli bağımsızlık verdi. Her sene hacca veya dini mekânları ziyarete giden şah din adamları ile geniş ilişkiler kurdu ve her yerde Tudeh'in “İslam'ın ve özel mülkiyetin düşmanı olduğunu” anlattı.²⁴ Darbe sonrası şah, ülkeyi her anlamıyla kontrol altına almıştı ama bu her zaman yeterli olmayabiliyordu. Şahın geleneksel sınıfları okşayıp yeni oluşan sınıfları kontrol altına alma siyaseti, 1960 yılında ortaya çıkan ekonomik krizle bozuldu ve komünizm korkusu ile yaşayan şah beklemediği yerden bir muhalefetle karşılaştı.

Kendi politikalarını gerçekleştirmek için ABD ve IMF'den kredi alan şah, ülkeyi borç altına sokmakla beraber her iki mali destekçisinin baskısı altında belli reformlar gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. Kennedy'nin komünist devrimlere karşı ortaya attığı liberalleşme politikası şahı zor durumda bırakmıştı. Şah istemediği halde meclis seçimlerine bağımsızlar ve hatta Milli Cephe'nin de girmesine izin vermişti. Diğer taraftan IMF ve ABD baskıları altında toprak reformlarını gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. İran'ın tarıma bağlı ekonomisi yıpranmış bir yapıya sahipti. Darbe ile beraber güçlenen saray ve büyük toprak sahipleri ittifakı, ekonomide herhangi bir reforma izin vermiyordu; ama ciddi dış baskılara maruz kalınca şah bu reformları altı maddelik bir program olarak sunup bunlara “ak devrim” adını verdi. Bu plana göre toprak reformu yanı sıra ormanların ulusallaştırılması, devlet fabrikalarının özelleştirilmesi ve kadınlara oy hakkı verilmesi gibi reformlar düşünülmüştü. Ama Haziran 1963, bu telaşın beyhude olduğunu gösterecekti.

Haziran 1963'te binlerce çalışan ve işsiz şaha karşı sokaklara çıktı. Eylemler esnaf ve bazarın çağrısı ve daha önemlisi yeni bir muhalif yüzün önderliğinde

²³Zahedi büyük toprak sahiplerinden birinin meclise girmesine izin vermeyince şah, Zahedi'yi görevinden aldı ve yerine saraya yakın toprak sahipleriyle arası iyi olan eski bir diplomat Hüseyin Ala'yı getirdi.

²⁴Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y, s. 420-421.

gerçekleşiyordu. Bu dönem Ruhullah Humeyni'yi İran'ın siyasi tarihine dâhil edecekti. Diğer din adamlarından farklı olarak konuşmalarında sadece dini değerlere değil anayasal haklar, basın özgürlüğü ve üniversitelerin bağımsızlığı gibi hassas konulara da değinen ve daha geniş kitlelere hitap eden Humeyni, 1962 yılından itibaren kendini önemli bir muhalif figür olarak gösterdi. Humeyni konuşmalarıyla sadece muhafazakâr orta sınıfı veya küçük ve orta burjuvaziye değil daha radikal kesimleri de etkileyebiliyordu.

Haziran ayaklanmaları toplumu adeta darbeden sonraki uykusundan uyandırmıştı. 5 Haziran'da büyük bir ayaklanmaya dönüşen eylemler sadece Tahran'ı değil, başka büyük şehirlere de sıçrayarak ülkeyi harekete geçirmişti. Eylemler polis müdahalesi ile şiddetli geçti. Ölenlerin sayısının tam bilinmediği ama yüzlerce olduğu tahmin edilen bu ayaklanmalar güvenlik güçlerince bastırıldı. Şah bir muhalefet dalgasını daha bastırmayı başarmıştı ama bu sefer yeni bir muhalif yüzle tanışmıştı. Bu yeni yüz hiç beklemediği İslamcı küçük ve orta burjuvaziye aitti. Haziran 1963 olayları sonrası Humeyni Türkiye'ye sürüldü, buradan Irak'a gitti ve çok sonraları tekrar ortaya çıkana kadar sürgün hayatı yaşadı.

Humeyni kimdi?

Humeyni 1902 yılında Tahran'a yakın olan Arak şehrinin bir köyünde, küçük toprak sahibi bir ailede doğar. Humeyni daha bir yaşındayken babası bölgenin valisi tarafından öldürülür ve babasının üzerinde çalıştığı toprağa vali tarafından el konur. Annesi çoğu molla olan akrabalarının yardımıyla Humeyni'ye bakar ve bu vesileyle de medreseye gönderilir. Daha sonra, Necef'in peşi sıra Şii dünyasının en büyük din okulu olan Kum şehrindeki Feyziye Medresesi'ne gider ve büyük din adamlarının öğrencisi olur. Burada din adamlarından biri Hüseyin Burucerdî, (Hossein Boroujerdi) Humeyni'yi özel yardımcısı olarak kabul eder. Burucerdî 1961 yılında ölene dek İran'ın en önemli din adamlarından biriydi. Burucerdî siyasete çok karışmadan şahı ve babası Rıza Şah'ı hep desteklemişti ve Humeyni'yi hep siyasetten uzak tutmaya çalışmıştı.

Humeyni ilk olarak 1962 yılında yayımladığı *Keşf-ül Estrar* kitabında Rıza Şah'ı eleştirir ama saltanata hiç saldırmaz. Burucerdî'nin apolitik ve muhafazakâr yönü, Musaddık'la beraber İran'ın siyasi hayatına damgasını vurmuş milliyetçi hareketin mollalara karşı küçümseme tavrı ve daha önemlisi komünizm korkusu her zaman Humeyni'yi Pehlevi ailesine karşı siyasal mücadeleden uzak tutmuştu. Ama 1961 yılından sonra Humeyni'yi kısıtlayacak çok fazla etken kalmamıştı. Milliyetçi hareket zayıftı, komünistler SAVAK'ın eliyle neredeyse yok edilmişlerdi ve onlardan geriye kalan neredeyse bir gölgeydi. Humeyni'yi siyasetten uzak tutan hocası da ölmüştü.

1962'den itibaren siyasi temalar taşıyan konuşmalarına başlayan Humeyni kendinden önceki molla ve din adamlarının aksine dini meselelerin dışına çıkarak daha radikal çevreleri de arkasından sürükleyecek şekilde döneminin siyasi ve toplumsal konularını da ele alıyordu. Toplumda tepki uyandıracak konulara girmeden, örneğin din adamlarınca karşı çıkılan kadınlara oy hakkı gibi mevzulara değinmeden doğrudan Şah ve onun emperyalizm yanlısı siyasetini hedef alıyordu. 1963 olaylarından sonra tutuklanıp sürgüne gönderilse de yıllar sonra ülkeye geri döndüğünde devrim lideri olarak İran tarihine damgasını basacaktı.

Ekonomik gelişme – siyasal bunalım

1963 olaylarından sonra şah ekonomik reformlarını bir direnişle karşılaşmadan gerçekleştirebilecekti. Bu reformlarla şah İran'ı, tarıma dayalı sanayi öncesi ve kapitalist üretim öncesi toplumdaki dünya ekonomisine entegrasyona hazır, hızla sanayileşen topluma dönüştürecek. Bu reformlar için gereken mali kaynak da petrol fiyatlarındaki artıştan sağlanacaktı. 1960'lı ve 70'li yıllar, petrolün sonsuz geliri sayesinde İran ekonomisinin ciddi büyüme yaşadığı yirmi yıldır. Bu yirmi yılda petrol fiyatlarındaki sürekli artış İran'a önemli bir gelir kaynağı sağladı. İran'ın yıllık petrol geliri 1960'lı yılların başında yılda yarım milyar dolarken bu on yılın sonunda bir milyar dolara, 1970'li yılların ilk senelerinde beş milyar dolara ve ikinci yarısında 20 milyar dolara yükselmişti.²⁵ Yirmi yıl içinde yaklaşık 40 katına çıkan yıllık petrol geliri Şah'ın ve ailesinin israfına²⁶ ve şahın çok büyük askeri harcamalarına²⁷ rağmen ülkenin alt yapısını geliştirmek için de kısmen yetiyordu.

Adeta bitmek bilmeyen bu petrol gelirinin önemli kısmı büyük sanayi alanları, enerji üretimi (baraj yapımları ve hatta askeri kullanımı olabilecek nükleer tesisler), yıllardır hayal olan İran'ın güney ve kuzey sınırlarını birbirine bağlayan demiryolları ve benzeri yapılandırmalara harcanıyordu. Bu arada özel teşebbüs de petrol geliri sofrasından nasipsiz kalmadı ve onlar da dolaylı dolaysız yollarla desteklendiler. Bu gelişmelerin çapı çok büyük olmasa da bu yirmi yıl içinde İran'ın işçi sınıfı büyük hızla büyüdü. Daha önce genelde petrol işçisine sahip

²⁵Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y, s. 427.

²⁶Şah ve ailesi bu yıllarda sayısız saray yaptırdı. Sadece şah, 1971 yılında İran'da 2500 yıllık saltanat tarihini kutlamak için gerçekleştirdiği törenlerde 20 milyon dolar harcadı.

²⁷Şahın askeri teçhizat alma konusunda ilginç bir saplantısı vardı. Silah tüccarları şahın saplantısını şaka ile anlatırken katalogları *Playboy* dergisi okur gibi araştırdığını söylüyorlardı. Şah NATO ülkeleri için bile lüks sayılacak yeni silahları ne pahasına olursa olsun almak isterdi. Bu vesileyle İran devrim yolunda ilerlerken Ortadoğu'nun en büyük hava kuvvetlerine, körfezin en büyük deniz kuvvetlerine ve dünyanın beşinci büyük ordusuna sahipti (Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y, s. 435).

olan ülke artık büyük sanayi işçisi kitlesiyle tanışıyordu. Eğer bu kitleye inşaat sektöründe çalışanları ve iş bulabilme umuduyla köylerden büyük kentlere göç edip iş bulamayanları veya sokak satıcısı olarak hayatlarını kazanmaya çalışanları da katarsak işçi sınıfının o dönemin en büyük sınıfını oluşturduğu ortaya çıkacaktır.

Ekonomik gelişme, sanayi işçilerinin yanı sıra kamu emekçisi kitlesini de genişletmişti. Eğitim ve sağlıkta büyük yatırımlar yapan devlet geniş bir öğretmen, öğrenci ve sağlık emekçisi kitlesi oluşturmuştu. Eğitim alanında ve özellikle sağlık birimlerinde çalışmaya teşvik edilen kadınlar, İran'ın daha önce çok alışık olmadığı bir kadın emekçisi kitlesini de yaratmıştı.

Modern sanayideki büyük gelişmelere rağmen geleneksel muhafazakâr bazar hâlâ önemini koruyordu ve ticaretin büyük bir kısmı yine bazarda yapılıyordu. Hatta büyüyen ekonomi, bazarı da canlandırmıştı. Canlanan bazar sayesinde oradan desteklenen din adamları da güçlenmişti. Bazarın desteği sayesinde vaaz ve dini törenler için büyük ibadet mekânları yapılıyordu ve bunların masrafları kolayca bazar tarafından karşılanıyordu. Daha önce büyük kentlerin yoksul mahallelerine hiç gönderilmeyen vaizler ve imamlar artık gönderiliyordu. Hatta uzak yoksul köylere bile oralarda ikamet edip kalabilecekleri şekilde imam gönderiliyordu. Bu şekilde geleneksel muhafazakâr kesimin gücü daha da artıyor ve daha önce hiç irtibat kurmadığı kesimlere kolayca ulaşabiliyordu.

Ama bu yatırımlar ve bu ekonomik gelişme İran'ı yoksulluktan kurtarmaya yetmemişti. Yolsuzluğun yaygın olduğu saray ve devlet yapısı sayesinde ülkenin önemli mali kaynakları sadece sayılı kişiler arasında paylaşıyordu.²⁸ Eğitim ve sağlığa aktarılan önemli yatırımlara rağmen ülkede çocuk ölümü oranı hâlâ yüksekti. Kişi başına düşen doktor sayısı çok düşüktü ve kişi başına düşen hastane yatak sayısı Ortadoğu'daki en düşük rakama tekabül ediyordu. Çocukların sadece yüzde 40 gibi bir oranı ilkokulu bitirebiliyordu ve İran Ortadoğu'daki en düşük yüksek öğrenim oranına sahipti. Büyük kentlerde nüfusun büyük bir oranı yaşam standartları çok düşük olan mekânlarda yaşıyorlardı. Tahran'da büyük teneke mahalleler ortaya çıkmıştı. Sınai yapılanma ve ekonomik gelişme ülke genelinde homojen dağılmamıştı ve Tahran tek başına ülkenin sanayi ürününün yarısından fazlasını üretiyordu. Kamu hizmeti de neredeyse aynı oranda dağılıyordu.²⁹ Merkez bölgeye yoğunlaşan sanayi ve kamu hizmeti çevrede yaşayan etnik grupları huzursuz ediyordu.

Bütün ekonomik reformlar ve gelişmelere rağmen şah herhangi bir siyasal reform için küçük bir çaba bile göstermedi. Aksine şah üç devlet organını, yani

²⁸Şah ve ailesinin 20 milyara yakın mal varlığı olduğu tahmin ediliyordu.

²⁹Bu kısımdaki istatistikler *Iran Between Two Revolutions* kitabına istinaden verilmiştir (Abrahamian, a.g.y, s. 446-449).

ordu, saray ve devlet bürokrasisini daha da güçlendirmeye çalıştı. Şah, darbeyle rejim ve eski sınıflar arasında oluşan mesafeyi kaldırmak için çaba göstermezken yeni ortaya çıkan sınıflarla da irtibat kurmak için hiçbir şey yapmadı. Belki sadece büyüyen devlet bürokrasisi ile beraber kent orta sınıfına ulaşabildi.

Muhalefetin yeniden örgütlenmesi

Darbeden sonra başlayan ve 1963 olayları ile daha da yükselen baskı ve korku siyaseti İran'ı tam bir diktatörlük dönemine sürüklemişti. Ekonomik büyüme sayesinde gelen özgüven ve SAVAK eliyle oluşturulmuş olan ağır siyasi durgunluk şahı ciddi muhalefetin olmadığına inandırmıştı. Kendini her yönden güvende hissederek şah, 1967 yılında ilk taç giyme törenini gerçekleştirdi. Bu korku ve baskı ortamı belki toplumsal muhalefeti susturmuştu ama durduramamıştı. Bu baskı altında yeni muhalif bir nesil yetişiyordu ki daha önceki nesle göre, yani Tudeh ve Milli Cephe'ye göre daha radikal düşüncelere sahipti. Yeni muhalif nesil rejimden reform beklemiyordu, belki var olan sistemi topyekûn yıkmayı hedefliyordu. Bu muhalefet iki farklı eksende geliyordu: yükselen (radikal) İslamcı hareket ve yeni sol muhalefet. Her eksen farklı dallara bölünüyor, hatta bu dallar bazen iki eksen den birbirine geçebiliyordu. Bunların yanı sıra milliyetçi seküler, İslamcı liberal ve reformist sol Milli Cephe çatısı altında eskisinden biraz farklı, hatta bazen radikal düşüncelerle, muhalefetini sürdürüyordu. Bunlardan İslamcı liberaller devrimden sonra kurulan yeni sistemde ilk yıllarda önemli roller alacaklardı. Eski sol gelenekten kalan Tudeh de devrime kadar önemli rol oynamasa da devrim zamanında küçük bir rol alıp devrim sonrası geçişe hazırlanacaktı.

Milli Cephe geleneği

Darbeden sonra Milli Cephe liderlerinin birçoğu tutuklansa da genelde hepsi Tudeh liderlerinin aksine bir yıl sonra serbest bırakıldılar. Darbeden sonra siyasete devam eden cephe üyeleri 1954'te yeni bir isimle siyaset arenasına geri döndüler. "Milli Direniş Hareketi" adlı bu yeni oluşumda laik milliyetçi, reformist sol (Tudeh'den ayrılmış kendilerini üçüncü kuvvet olarak tanımlayan grup) ve muhafazakâr liberaller yer alıyordu. Milli Cephe devrime gelene kadar kaç kere ayrışma ve tekrar toparlanma süreci yaşadı ama 1978 yılında kitlesel ayaklanmalar başladığında hareketin başını çekebilecek kadar siyasi aktör yetiştirmişti. Bu aktörlerden biri ve belki de en önemlisi Mehdi Bazargan'dı. Muhafazakâr liberallerden Mehdi Bazargan, devrimden sonraki geçici hükümetin başbakanı olacak ve hassas bir dönemde önemli rol alacaktı. Dindar bir ailede büyümüş Batı'da yüksek öğretimini bitirmiş Bazargan, Tahran'da akademisyen olarak çalıştığı üniversitede Tudeh'in örgütlenme ve güçlenmesine karşı bir öğrenci top-

luluğunun kurulmasında rol almıştı.³⁰ Musaddık hükümetinde İran Milli Petrol Şirketi'nin genel müdürlüğünü yapan Bazargan darbeden sonra bile işine devam etmişti. Çok dindar olmasına rağmen Milli Cephe'yi desteklemeyen veya darbeyi destekleyen din adamlarını çok sert dille eleştirmişti. Bazargan'ın asıl çabası siyasal mücadeleye atılan gençlere İslam'ın modern dünya ile uyumlu olduğunu ve toplumsal sorunlara cevap üretebildiğini göstermek yönündeydi.

Milli Direniş'te bir diğer önemli figür din adamı olan Mahmut Talegani (Mahmoud Taleghani) idi. Daha önce Musaddık'ı desteklemiş olan Talegani, o dönemde Kaşani gibi önemli din adamlarının gölgesinde kalsa da darbe sonrasında Milli Cephe'den desteğini çeken Kaşani'ye eleştiriler savurmuştu. Bu dönemden sonra İran genelinde olmasa da Talegani Tahran'ın en önde gelen muhalif din adamı olmuştu. Talegani darbe sonrası siyasal bunalım döneminde iki kitap yazmıştı. Eski bir dini kitaba yazdığı tefsirde Talegani, Şiiliğin demokrasi ile uyumlu ve diktatörlüğe karşı olduğunu, *İslam ve Mülkiyet* adlı kitabında ise dinin sosyalizmle uyum içinde olduğunu göstermeğe çalışmıştı.

Böylelikle daha önce genelde geleneksel İslamcı kesimi ve onun önde gelen liderlerini yani mollaları seküler milliyetçi kesim eleştirirken bu eleştirilere İslamcı ve dindar kesim de dâhil olmuştu. Bu eleştirilerin amacı 1906 meşruteli devriminde ve 1953 darbesinde, geleneksel İslamcılarının gerici tutumlarının İslam'dan kaynaklanmadığını anlatmaktı. Bazı farklılıklara rağmen aynı çabalar içinde olan Talegani ve Bazargan reformist fikirdaşlarını toplayarak 1961 yılında İran Özgürlük Hareketi (Nehzat-e Azadi-e Iran) adlı örgütü kurup tekrar Milli Cephe adını taşıyan koalisyon içinde önemli bir fraksiyon olarak yer aldılar. Özgürlük Hareketi amaçlarını şu sözlerle açıkladı: “Bizim amacımız İran halkının dini, toplumsal, ve milli ihtiyaçlarını karşılamak”tır. Kendilerini “Biz Müslüman, İranlı, meşrutiyetçi ve Musaddıkçıyız” sözleri ile tanımlıyorlardı.³¹ Bu hareket 1963 yılında resmi olarak siyasetten men edilse de gizli çalışmalarına devam etti, devrimde de önemli roller aldılar.

Özgürlük Hareketi özellikle yurtdışında öğrencileri örgütlenme konusunda önemli başarılar kazandı. Örgütün başarısını belki Kuzey Amerika ve Fransa'da örgütlediği isimler üzerinden açıklayabiliriz: İbrahim Yazdi (devrim sonrası Bazargan'ın geçici hükümetinin dışişleri bakanı ve devrimden önce Humeyni Paris'teyken onunla hareketin irtibatını sağlayan kişi), Mustafa Çamran (Berkeley Üniversitesi'nde elektronik bölümünde doktorasını bitirdikten sonra Lübnan'ın güneyinde Şii Emel örgütü nezdinde silahlı mücadele eğitimi almıştı; devrimden sonra savunma bakanlığı yaptı), Ebulhasan Beni Sadr (devrimden sonra seçilen

³⁰Bazargan, Tudeh karşıtı faaliyetlerini, şah rejimi tarafından tutuklandığında çıktığı mahkemede, savunmasında iddia etmiştir.

³¹Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 460.

ilk cumhurbaşkanı) ve devrimden önce hayatını kaybedip zafer günlerini görmese de dindar gençleri mücadeleye en çok seferber eden güç Ali Şeriatî.

Ali Şeriatî 1933 yılında orta sınıfın alt düzey gelirli bir dindar ailesinde doğdu. Ali Şeriatî'nin siyasal kimliğinin oluşmasında önemli rol oynayan babası mücadeleci modernist bir Müslümandı. Köylerde yaşamayı büyük şehir hayatına tercih eden babası hayatını mümin mücadeleci gençler yetiştirmeye adanmıştı, bunlardan biri de Ali Şeriatî'ydi. Bunun için baba Şeriatî birkaç arkadaşıyla "İslami Gerçekleri Yayma Merkezi" adlı bir müessesede gençlere Kuran'ı temel alan ahlak felsefesi ve İslam tarihi anlatıyordu. Aslında onların çabası İslam'ın modern dünyada ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve ekonomik problemlere yeterli cevabı olduğunu göstermekti.³² Bu merkezin etkisi o kadardı ki oraya katılan gençler Tudeh'in ideolojisi ile yarışabilecek siyasal İslami söylemi oluşturduklarına inanıyorlardı. Ali Şeriatî 12 yaşından 1957 yılında merkez kapatılana dek, yani tam 12 yıl boyunca oradaki derslere katıldı, hatta kendisi 1953'ten itibaren merkezin asıl konuşmacısı oldu. Bu yıllar içinde Şeriatî babasıyla beraber "Tanrıya Tapan Sosyalistler Hareketi" (TTSH) ile tanıştı. Baba ve oğul uzun süre TTSH'yi uzaktan takip ettikten sonra 1953 yılında harekete katıldılar.

TTSH 1944 yılında Muhammed Nahşab³³ (Mohammad Nakhshab) liderliğinde kuruldu.³⁴ Hareketin kurucularının hepsi yeni lise mezunuydu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni ulusal ruh arayışı içinde olan eğitilmiş dindar orta sınıf ailelerden gelen gençler lise yılları boyunca İran'ın siyasal ve toplumsal sorunları üzerine tartışmalar yürütürken bir yandan da TTSH'nin ideolojik çerçevesini oluşturuyorlardı. Sonuç ekonomik olarak sosyalizm üzerine kurulu tek tanrılı ve sosyal adaleti destekleyen bir toplumun inşası için örgütlü mücadele yolunu seçmekti. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasını sömürü, yoksulluk ve mahrumiyetin yok edilmesi için en hızlı yol olarak gören TTSH diğer taraftan Marksizmi düşüncede materyalist ve ahlakta idealist olmakla suçluyordu. Bu düşünceler İslam'ın modern yorumunu arayan Ali Şeriatî ve babasını derinden etkilemişti. Bu etkiden olsa gerek ki baba Şeriatî derslerde öğrencilere ısrarla Mısırlı radikal İslamcı Albülhamid Cevdet al-Sahir'in "*Ebu Zer al-Gifari*" adlı kitabını öneriyor ve Ali Şeriatî de kitabı 1951 yılında *İlk Sosyalist Ebu Zer al-Gifari* adıyla Farsçaya çeviriyor. Çeviriye ek yorumlar katan Şeriatî al-Sahir gibi Muhammed'den sonra Ebu Zer'in halifeleri yolsuzlukla suçlamasını, 4. halife Ali'yi desteklemesini ve yoksullukla mücadelesini devrimci tavır olarak ta-

³²Ali Rahnema, *An Islamic Utopian; A political biography of Ali Shariati*, Londra: I.B. Tauris & Co Ltd, 1998, s. 50.

³³Muhammed Nahşab daha sonraları doktora eğitimi için gittiği ABD'de Özgürlük Hareketi'nin faal üyesi oldu. Nahşab da Şeriatî gibi devrim günlerini görmeden hayatını kaybetti.

³⁴Ali Rahnema, a.g.y., s. 25.

nımladı. Böylelikle Şeriatî kitapta Ebu Zer kimliği etrafında kavramsallaştıracağı siyasal mücadelenin ilk temellerini atıyordu.

Üniversiteyi bitirdikten sonra devlet bursu kazanarak 1959 yılında Paris Üniversitesi'ne girdi. Paris'e gittiği dönemde Küba'da devrimciler uzun süren mücadelelerini kazanmışlardı ve Cezayir'de bağımsızlık yolunda önemli adımlar atılmıştı. Paris'in siyasal olarak en hareketli döneminde okula başlamış olan Şeriatî, kendini savaş karşıtı eylemlerin ortasında bulmuştu. Dünyadaki devrimci mücadelelerden etkilenen Şeriatî, İran rejimini yıkmak için devrimci planlar formüle etmeye başladı.³⁵ İlk olarak halkın desteği olmadan siyasal mücadelenin başarılı olamayacağını varsayan Şeriatî İran'da eğitimli insanlarla sıradan halkın arasında büyük bir uçurum olduğunu saptadı. Etkili tutarlı bir siyasal teori hazırlamak için İranlı entelektüellere farklı sosyoekonomik ve kültürel ortamlarda geliştirilmiş olan siyasal doktrin ve teorileri taklit edip çevirmeyi bırakmayı önerdi ama aynı zamanda Batı okullarının politik düşüncelerini öğrenip dünya özgürlük mücadelelerinin devrimci deneyimlerden yararlanarak İran toplumunun da kendine özgü kültürel dini ve sosyoekonomik arka planını göz önünde bulundurarak siyasal mücadelelerinin yürütülmesini önemle vurguladı. Sonuç olarak Şeriatî'ye göre bir İran-İslam söylemi, devrimin motoru olan halkın yüreğinin anahtarıydı.³⁶

Paris'te birçok Marksist ve şarkiyatçı bilim insanlarının derslerine katılan Şeriatî özellikle Sartre'ın konuşmacısı olduğu Cezayirli devrimci Fanon'un yazdığı "*Yeryüzü Lanetlileri*" kitabının okuma derslerine katılır ve Fanon'un düşüncelerinden çok etkilenir. Ancak Şeriatî, Fanon'un üçüncü dünya ülkelerinin emperyalizme karşı savaşta dinlerini bir kenara bırakmaları gerektiği tezine karşı çıkar ve Fanon'a yazdığı mektuplarda bu ülkelerin kendi kültürel kimliklerine³⁷ sahip çıkmadan bu savaşı yürütemeyeceklerini söyler.³⁸ Marksizmle ilgili fikirleri Stalin zamanı Sovyetler'i terk etmiş sosyolog Georges Gurvitch'in derslerinde oluşur. Gurvitch toplumsal sınıfları tanımlarken Marx'ın toplumsal psikoloji ve toplumun kültürel özelliklerini göz ardı ettiğini iddia eder ki Şeriatî bunu daha sonra kendi yazılarında aynen tekrar eder. Hatta Şeriatî toplumsal sınıfların sadece ekonomik ve maddi şartların sonucu olmadığını aynı zamanda halkın din ve inançlarının da bir sonucu olduğunu iddia eder. Gurvitch'in anti-Stalinist tutumu Şeriatî'nin anti-Sovyet duygularını okşar. Bu derslerden sonra Şeriatî Sovyet

³⁵Bu dönemde Şeriatî "Neye dayanmalıyız?" adlı bir makalede rejim karşıtı mücadelenin temellerini atıyordu.

³⁶Ali Rahnema, a.g.y., s. 107.

³⁷Şeriatî'ye göre üçüncü dünya ülkelerinin bir kısmında onların kültürel kimlikleri dini inançlarıyla iç içe geçmiş durumda ve bu ülkeler emperyalizme karşı savaşa geçmeden kendi dini geçmişlerine dönmeliler.

³⁸Ali Rahnema, a.g.y., s. 127.

komünizmini “bireysel girişimciliği boğduğundan”, “hayatı yönettiğinden” ve “devlet kapitalizmi” olduğunu iddia ettiği Sovyet ekonomik sisteminden dolayı eleştirir ve halkın iradesinin aksine bir cennet kurmanın mümkün olmadığını sık sık dile getirir.³⁹ Proudhon’un ahlakçı sosyalizm yorumundan etkilenen Şeriati, Marksizm eleştirilerinde bir adım daha atıp ve kendi sosyalizm anlayışının Marx’tan daha ziyade Proudhon’a yakın olduğunu söyler.

İran’a döndükten sonra hayatını İslam’ın özellikle Şiiliğin devrimci yorumunu oluşturmaya adanır. 1965-71 yılları arası Şeriati’nin hayatının en üretken yıllarıdır. Bu dönemde Tahran’da Özgürlük Hareketi’nin desteği ile kurulan “Hüseyniye-i İrşad” adlı mekânda altı yıl boyunca Şeriati düzenli konuşma yapar. Sansüre karşı istiare dili kullanır ve genelde güncel mevzulara değinir. Geleneksel dini anlayışı sert dille eleştirir ve İslam’ın onların anlattığı gibi iktidar yanlısı ve destekçisi olmadığını, belki tam tersine sömürü ve toplumsal adaletsizliğe karşı mücadele kaynağı olduğunu söyler. Şah rejimine karşı sert eleştiriler getiren Şeriati bir taraftan da emperyalizmi üçüncü dünya toplumlarının en önde gelen düşmanı olarak tanımlar. Şeriati’nin anti-kapitalist ve anti-emperyalist tutumu ona Müslüman Marksist ünü kazandırsa da, o her zaman kendini Şiilikten ilham alan ve siyasal değerlendirmelerinde Batı’nın sosyal bilimlerinden Marksizm benzeri geliştirilmiş metotları kullandığını iddia eder. Şeriati aslında daha önce Bazar-gan, Talegani ve Nahşab gibi müminlerin açtığı yolu tamamlar. Şeriati devrimci İslam tezini oluşturarak Marksizm’e kayabilecek gençleri İslamcı harekete çeker ve böylelikle İran’da solun çok radikal bir mücadele verdiği dönemde gençleri onlardan uzak tutmaya çalışır.

Şeriati’nin konuşmaları ona büyük bir ün kazandırır. Şeriati, Pehlevi rejimine karşı olan ve geleneksel İslam’ın muhafazakârlığından usanan dindar genç kuşağın siyasal lideriydi. Bu genç nesil de Şeriati gibi gerçek Şiiliğin Pehlevi rejimine ve emperyalizme karşı ilham kaynağı olduğuna inanıyordu. Onlar milli kimliklerini koruyarak çok hızlı ilerleyeceklerini ve teknolojide ve aslen batılaşmadan sosyal bilimlerde Batıya yetişeceklerine inanıyorlardı. Marksizm’den ilham alsalar da Batı kaynaklı olduğu için onu İslam düşmanı ilan edip reddediyorlardı. Onlara göre “komünist ülkeler” toplumsal adalet yolunda başarısız olmuşlardı, dolayısıyla İslam ve milli kimlikleri Pehlevi’ye ve emperyalizme karşı tek sarılacak merciydi.

Şeriati’nin ünü ve eleştirileri doğal olarak rejimi rahatsız etmişti. Bu rahatsızlık sonucu Şeriati 1971 yılında tutuklandı ama 1974 yılında Cezayir devletinin talebi üzerine serbest bırakıldı ve ev hapsine alındı. Daha sonra 1977 yılında Londra’ya gitti ve bir ay sonra kalp krizinden öldü.⁴⁰ Şeriati yaşayıp devrimin

³⁹ A.y., s. 125.

⁴⁰ Şeriati’nin ölüm sebebi hep şüphe uyandırmıştır, bu yüzden sevenleri ve takipçileri tarafından

kazandığını görmese de birçoğu için o İran devriminin Fanon'u ve en önemli aydınıydı.

Tudeh

Darbe sonrası Tudeh ülke içinde neredeyse tüm gücünü ve etkisini kaybetti ama yurtdışında örgütlenmeye çalıştı. Darbe zamanındaki lider kadrosundan çoğunu yaşlılık, doğal ölüm veya ayrılma gibi sebeplerle yitirdi; onların yerini darbe sonrası ülkeyi terk ederek Doğu Avrupa ülkelerine yerleşen, hatta orada eğitim alan, genç kadrolar aldılar.⁴¹ Rejimin komünistlere karşı estirdiği terör ve uyguladığı baskı dışında Tudeh'i zayıflatan başka önemli unsurlar da vardı; o da Tudeh'te ortaya çıkan bölünmelerdi. Çin devrimi ve Yugoslavya'daki gelişmeler İran solunu derinden sarsmıştı. Özellikle Çin devriminden etkilenen bazı Tudeh üyeleri 1960'lı yıllarda Çin ve Sovyetler arasındaki ayrışmaların derinleşmesiyle partiden ayrılıp kendi örgütlerini kurmaya karar verdiler. İlk ayrışma 1963'te yaşandı. Tudeh'in siyasetini eleştiren ve kendilerini Maoçu olarak tanımlayan bir grup partiyi revizyonist, Sovyetler Birliği'ni de kapitalizmin restore edildiği sosyal emperyalist bir ülke olarak tanımlayıp ayrılma kararı aldılar. İran Tudeh Partisi'nin Devrimci Örgütü'nü kuran bu grup Tudeh'in yurtdışındaki üyelerinin büyük bir kısmını örgütledi.⁴² Şahın reformlarını değerlendiren yeni örgüte göre İran'da anlamlı bir değişim gerçekleşmemişti, hâlâ kapitalizm öncesi ilişkiler varlığını sürdürüyordu ve İran yarı-feodal yarı-sömürge bir ülkediydi. Bu yüzden örgüt, mücadelenin yolunun köylerden geçtiğini ve bir halk ordusunun kurulması gerektiğini söylüyordu. Bu iddialarla yolan çıkan örgüt, ciddi çalışmalar yapsa da köylüleri örgütleme konusunda başarıya ulaşamayınca birçok üyesini kaybetti. 1970 yılına gelindiğinde birçok üyesi tekrar ana parti Tudeh'e dönmüştü. Daha sonra örgüt yurtdışında az sayıdaki kadrosuyla çalışmaya devam etse de devrim sürecinde herhangi bir rol alamadı.

İkinci önemli bölünme 1965 yılında ortaya çıktı. Maoçu olmaları nedeniyle Tudeh'den atılan üç kişi daha önce ayrılan grupla anlaşamayınca Tufan Marksist-Leninist Örgütü'nü kurdu. Bu grup daha sonra çok da aktif olmayan İran Emek Partisi'nin temellerini atacaktı. Bu örgüt de diğer örgüt gibi ülke içinde herhangi bir başarı elde edemedi ve devrime kadar küçük bir örgüt olarak yurtdışında yaşamını sürdürdü.

Aslında darbeden sonra Tudeh İran'la ve en önemlisi şahın gerçekleştirdiği

şehit olarak anılır.

⁴¹ Aslında bu genç kadrolar arasından en muhafazakâr grup liderliği ele geçirmişti. Behrooz, a.g.y., s. 38.

⁴² Bu bölünme sonucunda Tudeh'in yurtdışı kadrosundan %90'ını kaybettiği iddia edilir. Bu ayrılan grup aslında darbe sonrası eğitim için yurtdışına çıkan ve Tudeh üyesi olan ama Çin devriminin yarattığı uluslararası dalgaya kapılan gençlerden ibaretti.

reformlarla ilgili hiç bir tutarlı değerlendirme ortaya koyamadı. Bazen över bazen de söver şekilde ortaya atılan değerlendirmeler İran'ın gerçeğini değil, adeta Tudeh'in yurtdışında geliştirdiği hayalleri yansıtıyordu. Tudeh kendini işçi sınıfının gerçek önderi olarak tanımlıyordu, halbuki şahın reformlarıyla iş bulabilmek için köylerden şehirlere akan 4-5 milyon yeni işçi kitlesi ile herhangi bir iletişim kuramamıştı hatta bu kitlenin varlığı değerlendirmelerinde görmüyordu. İşte bu partiden ayrılan örgütler de Tudeh'in gerçek dışı İran tasvirinden kurtulamamıştı. Uluslararası devrim ve gelişmelerden ilham alan bu örgütler İran toplumunu bil-medikleri için ve yanlış temeller üzerine kuruldukları için hangi sınıfla beraber nasıl mücadele edeceklerini de doğru dürüst belirleyememişlerdi.

Tudeh 1970'li yıllara da çok ılımlı bir parti olarak girmişti. Lider kadrosu ılımlı ve radikal iki kanattan oluşan Tudeh, 1975 yılına kadar gayet uyum içerisinde hareket ediyordu. Rejimin diğer muhalifleri radikalleşirken Tudeh rejimin siyasal islahını, demokratik hakların geri getirilmesini ve anayasal hakların uygulanmasını istiyordu. Bunların yanı sıra Tudeh, şah rejiminin Sovyetler'le daha sıkı ekonomik ilişkiler içinde olmasını savunuyordu. Tudeh'in kullandığı slogandan aslında partinin tutumunu anlayabiliriz. Tudeh darbeden sonra 1975 yılına kadar "Kahrolsun darbe rejimi!" sloganı kullanıyordu ki gerçek anlamı ile parlamenter padişahlığa dönüşü hedefliyordu.⁴³ 1975 yılına dek Tudeh İran toplumunu milli demokratik devrim aşamasında⁴⁴ tanımlıyordu. Bu tez milli burjuvaziyi, radikal aydınları ve küçük burjuvaziyi proletaryanın müttefiki olarak görüyordu ve işçi sınıfının zaafından dolayı (nitel ve nicel olarak) ona herhangi bir devrimci önderlik konumu tanımlıyordu. Parti tüm güçlerini kullanıp toplumu sosyalist devrim aşamasına taşıyacaktı ve böylelikle devrimci görevini yerine getirecekti. Aslında parti kendi zaafını işçi sınıfının zaafı olarak görüyor, kendi ılımlı siyasetini bu şekilde savunuyordu.

1975 yılından sonra Tudeh'in radikal kanadından gelen yoruma göre İran devrimci bir sürece dâhil olmuştu. Radikal cenahın baskısıyla Tudeh'in sloganı

⁴³ Behrooz, a.g.y., s. 77-78.

⁴⁴ Marksist gruplar, İran toplumunun somut bir analizini yapmakta zorlanmıştı. Özellikle şahın yaptığı reformlarla ilgili çelişkili değerlendirmeler yapılmıştı. 1970'li yıllara gelince bu değerlendirmelerde esasında üç farklı düşünce ortaya çıkmıştı. İlk tahlile göre İran milli demokratik aşamasındaydı, yani şah rejimine karşı mücadelede oluşacak birlik komünistler önderliğinde olamayabilir ve bu yüzden gerçekleşecek herhangi bir değişim bir toplumsal devrim olmayabilir, burjuva-demokratik özellik taşıyabilirdi. İkinci değerlendirmeye göre İran halk demokrasisi aşamasına gelmişti, yani şah rejimine karşı olası bir oluşumun önderliği komünistlerde olacaktır. Bu değerlendirmeye göre proletarya tek başına toplumu sosyalist devrime doğru taşıyacak güce sahip değildi ve diğer sınıflarla ittifak kurması gerekiyordu. Bu yüzden gerçekleşecek değişim hem burjuva hem sosyalist özellikler taşıyan toplumsal bir devrim olacaktır. Son analizse İran'ı sosyalist devrim aşamasında görüyordu.

“Kahrolsun şah istibdadı!” şeklinde değiştirildi,⁴⁵ ama talepler hâlâ ılımlıydı ve demokratik haklar sınırını aşmıyordu. Bu dönemden sonra partinin siyasetinde açık çelişkiler ortaya çıktı. Tudeh teorik yayın organında yayımladığı makalede rejimin elit kesimi ve hakim burjuvazinin bir bölümüne methiyeler düzdü ve onlara şah istibdadından farklı bir konum tanıdı.⁴⁶ Daha açık çelişki partinin İran’a dönme ve legal bir ortamda çalışma isteğiyle ortaya çıktı.⁴⁷ Ülkede mevcut iki kukla partiyi bile kaldıramayan şah, 1975 yılından itibaren tek partili dönemi başlatmıştı; bu partiye üye olmayanları da Tudeh taraftarı ve hain ilan etmişti. Bu şartlar altında Tudeh’in isteği ne kadar makul ne kadar gerçekçi olabilirdi, kendileri de her zaman açıklamaktan kaçtılar. İşte Tudeh bu perspektifle devrimi karşılamaya gidiyordu. Bu çelişkili mücadele programına rağmen Tudeh devrimin son günlerinde rejime öldürücü darbeyi indirirken diğer radikal gruplarla beraber hareket etmeyi de başardı.

Yeni muhalefet: mollalar

1963 olaylarından sonra geniş muhalif din adamı (molla) kitlesi ortaya çıktı. Bu muhalif grubun lideri Irak’a sürgüne gönderilmiş olan Humeyni idi. Ülke içinde ama yoğun olarak Tahran’da geniş ağ oluşturan bu grup genelde Humeyni’nin Kum’daki öğrencileri tarafından yönetiliyordu. Hüseyin Ali Muntazeri (Hossein-Ali Montazeri), Muhammed Beheşti (Mohammad Beheshti), Mürteza Mutahhari (Morteza Motahhari), Ekber Haşemi Rafsancani (Akbar Hashemi Rafsanjani) ve Ali Hameneyi bu grubun önde gelen insanlarıydılar ve devrimden sonra önemli roller alacaklardı.⁴⁸

Siyasetten uzak duran geleneksel İslamcılar veya siyasetle ilgilenip ama sadece meşruti anayasanın gerçekleşmesini isteyen ve şah rejimi ile irtibatlarını kesmeyen dini kesimlere kıyasla Humeyni’nin başını çektiği grup radikal sayılırdı. Humeyni mollalara konuşmalarında açık şekilde şah rejimini eleştiriyor, yeni

⁴⁵ Behrooz, a.g.y., s. 80.

⁴⁶ A.y., s. 81.

⁴⁷ A.y., s. 82.

⁴⁸ Munteziri bu grubun en yaşlısı devrime kadar birkaç kere (1963-64, 1974, 1975-78) Şah rejimi tarafından tutuklandı. Devrimden sonra Humeyni’nin sağ kolu ve halefi olarak bilinirken 1987 yılında Humeyni’yle aralarında siyasi tutuklularla ilgili anlaşmazlık yaşanınca iktidardan tamamen uzaklaştırıldı. Beheşti ve Mutahhari grubun siyasi ve dini teorisyenleri sayılıyorlardı. Mutahhari 1979 yılında devrimden üç ay sonra, Beheşti ise 1981 yılında öldürüldü. Rafsancani devrimden sonra sekiz yıl meclis başkanlığı, Humeyni öldükten sonra da sekiz sene cumhurbaşkanlığı yaptı. Devrimden sonra İslam Cumhuriyetinin en etkili isimlerinden olmuştur ve halen etkinliğini sürdürmektedir. Bu grubun en genç ismi Hameneyi ise devrimden sonra sekiz yıl cumhurbaşkanlığı yaptı ve Humeyni öldükten sonra dini lider seçilerek İslam Cumhuriyetinin en güçlü figürü oldu.

bir İslam devletinin kurulmasını istiyordu. Daha önemlisi Humeyni ve onu takip eden din adamları sadece bir İslam devleti kurmayı değil, mollaların önderliğinde bir devlet kurmayı hedefliyorlardı. Humeyni'ye göre din adamlarının en önemli görevi gerçek İslami toplumu kurmak ve şeriat yasalarını gerçekleştirmek için siyasi iktidarı ele geçirmektir.⁴⁹ Bu yorum daha önceki hiçbir dini lider tarafından bu kadar açık ifade edilmemiştir.

Aslında devrime kadar Humeyni İslam devletinin içeriğini açık bir şekilde tanımlamaz. Genelde halka dağıtılan bildirimlerinde İslam devletinden ziyade geniş kitleleri seferber edecek konular seçerdi. Humeyni şahı, ülkeyi emperyalist güçlere ve İsrail'e satmakla suçlar; yoksulluk, toplumsal adalet ve temel özgürlükler gibi genel konuları ele alıp rejime bu yönlerden saldırırdı. Hatta mollaları sert dille eleştiren Şeriatî'ye bile karşı çıkmaz, bilakis onun "mustazaf" ve "din kitlelerin afyonu değildir" gibi ünlü deyimlerini sık sık kullanırdı. Humeyni bu şekilde yavaş yavaş farklı görüşlerden olan geniş bir kitleyi arkasına almayı başarır. Devrime kadar tek bir sol ve seküler milliyetçi cephe dışında bütün kesimlere hitap eden Humeyni, böylece devrimin çekişmeli günlerinde kendilerinden daha örgütlü faaliyet gösteren başka grupların ilgi ve ittifakını kazanabilmişti. Humeyni ne kadar geleneksel din adamı sayılsa da İran tarihinde ilk kez bir siyasetçi bu kadar geniş popülist siyasi söylem üretebiliyordu. En azından bu konuda kendi seleflerine göre çok yenilikçiydi.

Humeyni'nin gündemlerle ilgili bildirimleri eski öğrencileri tarafından dağıtılırdı. Genelde camilerde faaliyet gösteren bu kesim halka da bu yolla ulaşıyordu. Bu kısıtlı mecra yüzden 1978 yılına kadar Humeyni halk içinde çok fazla bir etkiye sahip değildi; daha muhafazakâr din adamları halk tarafından bilinirdi. Devrimin ilk kıvılcımları atıldığında yavaş yavaş öne çıkan Humeyni sert dille şahı eleştirip halkı sürekli bir ayaklanmaya davet edince Humeyni hem dini liderliği hem de siyasi liderliği diğerlerinden koparmıştı ve hatta sevmediği solun bile desteğini kazanmıştı ve onlar için de devrimin lideri olmuştu.

Yeni muhalefet: gerilla örgütleri

1953 yılında darbeye karşı Tudeh ve Milli Cephe'nin pasif tutumunu eleştiren yeni bir nesil, darbenin ardından kurulmuş olan derin istibdattan eski muhalefeti sorumlu tutuyordu. Özellikle şahın 1963 olaylarını hunharca bastırması ve bna karşı önemli bir direnişin gelememesi Çin, Vietnam, Küba ve Cezayir gibi ülkelerin devrimlerini inceleyip Mao, Che Guevara ve Fanon gibi devrimcilerden etkilenen genç kuşağı rejime karşı barışçıl siyasal mücadelenin yetersiz olduğu kanısına vardırırmıştı. Yeni nesil ülkedeki önemli sosyoekonomik gelişmeleri ve

⁴⁹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 586-591.

paralelinde kurulmuş olan istibdadı düşünerek Tudeh ve Milli Cephe'nin rejime karşı yürüttüğü mücadelenin şeklinin değişmesi gerektiğine inanıyordu. Onlara göre baskı ve korku saçan bu rejime karşı tek mücadele yolu silaha sarılmaktan geçiyordu ve bu fikirlere dayanarak 1963 sonrası küçük gruplar oluşturarak gerilla mücadelesinin temellerini attılar.

1960'lı yıllarda ülke genelinde çok sayıda silahlı örgüt ve küçük çekirdek gruplar oluştu ama bunlardan sadece bir kaçı 1979 devrimine kadar mücadeleyi sürdürüp ayakta kalmayı başarabildi. 1971 yılından başlayarak başta Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü (Sazeman-e Cherikha-ye Fedai Khalq-e Iran) ve Halkın Mücahitleri Örgütü (Sazeman-e Mojahedin Khalq-e Iran) olmak üzere birçok grubun silahlı mücadelesi 1976 yılına dek sürdü ve daha sona 1979 yılında rejimin son demlerinde silahlar tekrar çıkarıldı ve istibdada son darbe indirildi.

Halkın Fedaileri Gerillaları Örgütü (kısaca Halkın Fedaileri) iki küçük Marksist grubun birleşmesiyle ortaya çıktı. Cezeni-Zerifi ve Ahmedzade-Puyan diye bilinen bu iki grup, İran'da silahlı mücadeleye giren ve onun teorik çerçevesini oluşturan ilk örgütün temellerini attılar.

Adını lider kadro üyeleri Bijen Cezeni (Bijan Jazani) ve Hasan Zarifi'den alan ilk grubun üyeleri darbe öncesi Tudeh'in gençlik kollarında faaliyet göstermişlerdi. 1950'lerde tamamen gizli kalıp 1963 olaylarının kanlı şekilde bastırılmasından sonra silahlı mücadelenin tek yol olduğunu söyleyerek 1965 yılında bu konudaki düşüncelerini bir kitapçık olarak hazırlayıp dağıttılar. Daha silahlı mücadeleye girmeden SAVAK tarafından keşfedilen grubun önemli isimleri Cezeni ve Zarifi tutuklandılar, grubun diğer iki üyesi Lübnan'a kaçtı ve en genç üyelerinden biri olan Hamit Eşref (Hamid Ashraf) grubun önderliğini üstlendi.

Mesut Ahmedzade (Masoud Ahmadzadeh) ve Emir Perviz Puyan (Amir Parviz Puyan) önderliğinde kurulan ikinci grup daha genç bir kadroya sahipti. Grup üyeleri genelde siyasal olarak Milli Cephe'yi desteklemiş dindar ailelerde yetişmişlerdi.⁵⁰ Daha sonra üniversitede Marksist eserleri okuyup özellikle Mao'dan etkilenince Marksizmi kabul etmişlerdi. Puyan'ın geniş çevresi sayesinde Tahran'da 1968 yılında grubu kurar kurmaz başka şehirlerle de irtibata geçtiler. Kendi memleketleri olan Meşhet ve sol mücadelenin önemli bölgelerinden olan Sari ve Tebriz'de⁵¹ de küçük grupları cezbetme başarısı yakaladılar.

Bu iki grup 1970 yılında birleşip Halkın Fedaileri Örgütünü kurdular. Halkın Fedaileri Siyahkel ayaklanması adıyla bilinen ilk eylemini 1971 yılında İran'ın kuzeyinde ormanlık bir bölgede bir karakola düzenlediği saldırı ile gerçekleştirdi.

⁵⁰ Puyan, Şeriatî'yle beraber İslami Gerçekleri Yayma Merkezi'ne giden öğrencilerden biriydi. Şeriatî'yle yakın dostluğu olmuş, Şeriatî Fransa'ya Puyan Tahran'a gidince yolları ayrılmıştı.

⁵¹ Tebriz grubundan *Küçük Kara Balık* kitabının yazarı Samed Behrengi yazdığı hikayelerle adeta silahlı mücadelenin edebi kaynağını oluşturuyordu.

Orman Grubu diye anılan ve bu saldırıyı gerçekleştiren tüm gerillalar güvenlik güçlerince yakalandı fakat bu saldırı İran'ın devrimci sosyalist mücadelesinin doğuşunu ilan etti ve aynı zamanda başka silahlı örgütler için ilham kaynağı oldu. Devrime kadar şah rejimine karşı gerçekleştirdiği operasyonlar sonucunda Halkın Fedaileri 172 gerillasını kaybetti⁵² ve yüzlerce üyesi tutuklandı.

Halkın Fedaileri'ni teşkil eden iki grup da şaha karşı silahlı mücadeleyi tek yol görse de aralarında İran toplumunun sosyoekonomik analizi yönünden önemli farklar vardı. Bijen Cezeni daha Halkın Fedaileri kurulmadan tutuklandı, 1975 yılında hapisshaneden kaçmaya çalışırken gardiyanlar tarafından öldürüldü. Hapishanede olmasına rağmen Cezeni, örgütün en önemli teorisyeniydi. Derin çağdaş İran tarihi bilgisi olan Cezeni, şahın reformlarının ülkeyi değiştirdiğini ve kapitalist öncesi toplumdaki kapitalist topluma taşıdığını söylüyordu ama yeni kapitalist düzenin de istibdat ve "komprador burjuvaziye" bağımlı olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Cezeni'ye göre yeni düzenin ilerici yönü yoktu ve bu değişimin en önemli hedefi İran'ı uluslararası sermaye düzenine bağlamaktı. Bu genel çerçeve üzerinde iki grup anlaşsa da Cezeni örgütün diğer önemli teorisyeni Ahmedzade'nin aksine reformları, sadece emperyalizmin dayattığı değişim olarak görmüyor, eski üretim ilişkilerinin kriz anına ulaştığını ve reformların gerçekleşmesi gerektiğini öne sürüp emperyalizmin rolüne ikinci dereceden önem atfediyordu. Aralarındaki başka bir fark da reformların etkisini tahlil ederken ortaya çıkıyordu. Ahmedzade'ye göre reformlar sınıflar arası farkın artmasına ve sınıf çatışmasının tırmanmasına sebep olmuştu. Ahmedzade bunun sonucu olarak da devrimin nesnel koşullarının oluştuğunu iddia ediyordu. Halbuki Cezeni reformların sınıflar arası farkı ve çatışmayı azalttığını, ancak henüz devrimin nesnel koşullarının oluşmadığını söylüyordu. Ahmedzade şahı emperyalizmin yarattığı ve koruduğu bir kukla olarak görüyordu. Bu temelde emperyalizmi ilk düşman, rejimi ise ikinci sırada görüyordu. Cezeni ise reformların şah rejimini değiştirdiğini, ne kadar emperyalizmin emir kulu olsa da bir miktar istiklale sahip olduğunu söylüyordu. Bu yüzden Cezeni "Kahrolsun şah diktatörlüğü ve emperyalist koruyucuları!" sloganını örgüte önermişti, ama örgüt Ahmedzade'nin Vietnam'dan aldığı "Kahrolsun emperyalizm ve zincirli köpekleri!" sloganını kullanıyordu. Hep dış etkenleri ön plana çıkararak Ahmedzade'ye karşı Cezeni, dış ve iç etkenler arasındaki diyalektiği öne sürmek istiyordu.⁵³

Bu önemli farklılıklar iki grubun silahlı mücadeleye yönelik bakış açısında da kendi gösteriyordu. Puyan'ın geliştirdiği "iki mutlak" teze göre işçi sınıfının örgütsüzlüğü ve devletin ezici gücü sonucunda mutlak güç (işçi sınıfı) mutlak

⁵² Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 482.

⁵³ Behrooz, a.g.y., s. 55.

zaaf haline gelmişti. Bu zaafı da silahlı mücadele kıracaktı.⁵⁴ Benzer düşünce Ahmedzade tarafından az bir farkla dile getiriliyor. Ahmedzade, silahlı mücadelenin kitleleri kendi gücüne vakıf kılacağına inanıyordu. Böylece örgüt bir halk ordusunun öncüsü haline gelecek ve devrimi nihai zaferine taşıyacaktı.⁵⁵ Bu yüzden ikisi de istibdada sürekli saldırı tezini savunuyorlardı.⁵⁶ Bunlara karşı Cezeni mücadeleyi iki aşamaya bölüyordu. İlk aşamada öncü örgüt kurulup silahlı mücadeleye başlayacaktı, ama bu mücadele sırf propaganda amaçlı olacaktı ve örgütü kitlelerin siyasi ve askeri katılımına hazırlayacaktı. İkinci aşamada ise kitlelerin katılımıyla halk ordusu kurulacaktı. Cezeni silahlı mücadeleyi tüm taktik ve stratejilerin ana eksenini olarak görse de Halkın Fedailerini'nin siyasi mücadeleye önem vermemesini eleştiriyordu.⁵⁷ Halkın Fedailerini 1975 yılına kadar Ahmedzade'nin tezlerini örgütün mücadele kılavuzu olarak kabul etti. Oysa Puyan 1971 yılında polislerle çatışmada hayatını kaybetmiş, Ahmedzade ise 1972'de idam edilmişti.

1975 yılında örgüt ve rejim arasındaki savaş bir çıkmaza girmişti. Şahın kolluk güçleri örgütü yok etmekte önemli bir başarı elde edememiş, örgüt de şaha karşı kitlesel bir hareket uyandıramamıştı. Bu durumu değerlendiren örgüt ve eski kadrodan kalan tek isim Eşref⁵⁸ 1976 yılından itibaren devrime kadar Cezeni'nin tezlerini takip etmeye başladı.⁵⁹ Birçok üyesini kaybeden örgüt, devrimin en sıcak günlerine doğru yaklaşırken siyasi tutukluların serbest bırakılmasıyla tekrar canlanmaya başlayıp rejime karşı daha güçlü mücadele şansı bulmuştu ama artık devrimin lideri belliydi ve Halkın Fedailerini devrim dalgasına kapılıp halkın yanında hareket etmişti.

Halkın Fedailerini'nden sonra şah rejimine karşı silahlı mücadele veren bir diğer büyük örgüt de **Halkın Mücahitleri Örgütü**'ydü. Bu örgüt Milli Cephe'nin İslamcı kanadından ayrılan özellikle Özgürlük Hareketi'nin genç kadroları tarafından 1966 yılında kuruldu.⁶⁰ 1963 olaylarını değerlendiren bu genç kadrolar rejime karşı muhalefetin pasif tutumunu eski örgütlerin iflasi olarak değerlendirip "ne yapmalı?" sorusuna cevaben artık istibdada ve onun emperyalist patronlarına karşı tek mücadele yolunun kaldığını ve bunun da silahlı mücadele olduğunu ilan

⁵⁴ A.y., s. 52.

⁵⁵ A.y., s. 53.

⁵⁶ A.y., s. 58-59.

⁵⁷ A.y., s. 59.

⁵⁸ Eşref altı yıl boyunca örgütün mücadelede en önde giden ismiydi. "Büyük yoldaş" diye anılan Eşref onlarca kez polis ve diğer güvenlik güçleriyle çatışmıştı. Cezeni de öldürüldükten sonra örgütün en önemli karar mercisi olmuştu.

⁵⁹ Behrooz, a.g.y., s. 62.

⁶⁰ Ervand Abrahamian, *Radical Islam; The Iranian Mojahedin*, London : I.B. Tauris & Co Ltd, 1989, s. 85-92.

ettiler.⁶¹ Bu gençler için Haziran 1963 ayaklanması hüsrarla sonuçlansa da İran tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu ayaklanma reformist mücadelenin sonunu ilan ediyordu ve devrimci mücadelenin yolunu açıyordu.

Tahran'da kurulan çekirdek yavaş yavaş diğer şehirlere de yayılmaya başladı. Halkın Fedailerini'nin de yaptığı gibi birkaç üyelerini Filistin Kurtuluş Örgütü'nden (FKÖ) silahlı mücadele eğitimi alsınlar diye Ürdün'e gönderdiler. Ama örgütün belki de en önemli işi İslam'a devrimci bir yorum getirmektir. Halkın Mücahitleri de bir süre çalışmadan sonra Şeriatî'nin çıkardığı sonuçlara ondan bağımsız olarak ulaştılar. Aslında Mücahitler'in ve Şeriatî'nin İslam'a dair fikirleri o kadar benziyordu ki çoğu insan örgütün Şeriatî'den etkilendiğini düşünür.

Halkın Mücahitleri ilk önemli teorik yayınında İslam'ın ilk yıllarında Muhammed'in yarattığı düzeni tanıyan, kamu yararını sağlayan ve sınıfsız toplum olarak tanımladılar. Buradan hareketle örgüt Müslümanları sınıfsız bir toplum kurma yolunda her türlü zulme karşı, özellikle emperyalizmin, kapitalizmin, istibdadın ve muhafazakâr mollaların zulmüne karşı ayaklanmaya çağırdı.⁶²

İran toplumunu analiz eden Halkın Mücahitleri aslında Halkın Fedailerini'nden çok farklı bir sonuca ulaşmaz: Mücahitlere göre, emperyalizm hakimiyeti altında olan İran, ak devrimle feodal toplumdan emperyalizme bağımlı kapitalist topluma geçmiştir; Pehlevi rejiminin "komprador burjuvazi" dışında toplumsal dayanağı yoktur. Bu yüzden hayatına ancak korku ve baskı ortamı yaratarak devam edebilir. Mücahitlere göre bu korku ortamından kurtulmanın üç yolu vardır: silahlı mücadele, tekrar silahlı mücadele ve daha fazla silahlı mücadele.⁶³ Halkın Mücahitleri'nin yorumları Halkın Fedailerini'ne o kadar yakındı ki rejim onlara Müslüman Marksist adı vermişti. Rejimin bu değerlendirmesine Mücahitler, cevaben Marksizmden modern bir toplumsal analiz metodu olarak yararlandıklarını ama materyalizmi reddettiklerini ve ilham kaynağı olarak İslam'dan etkilendiklerini söylüyorlardı. Tartışmayı daha ileriye götüren ve fikri olarak orta sınıfın muhafazakâr kesiminden beslenen Halkın Mücahitleri, Marksist olmak bir yana sosyalist olmayı bile reddediyordu.⁶⁴

Halkın Mücahitleri, şahın taktığı ismi ne kadar sevmese de 1972 yılından itibaren düşüncelerinde bariz bir sola kayma ortaya çıktı. Örgütün lider kadrosu geniş Marksizm okumaları yapmaya başladı. Özellikle Küba, Vietnam, Çin ve Sovyet devrimleri tarihini okuyan, başlarda İslam'la Marksizmi birleştirmekten söz eden Mücahitler, 1975 yılından itibaren Marksizm-Leninizmi örgütün resmi ideolojisi olarak kabul ettiler. Onlara göre İslam orta sınıfın, Marksizm ise pro-

⁶¹ A.y., s.86.

⁶² A.y., s.93-94.

⁶³ A.y., s.98.

⁶⁴ A.y., s.100.

letaryanın kurtuluşunun ideolojisiydi.⁶⁵ Bu geçiş örgütün tüm kadrosu tarafında kabul edilmedi ve örgütün ikiye bölünmesine sebep oldu. Marksizmi kabul eden genelde Tahran'daki üyeler iken, örgütün diğer şehirlerdeki üyeleri bu geçişe karşı çıktılar. Bu bölünmeye rağmen iki örgütün de şah rejimine karşı silahlı mücadelesi devam etti. Altı yıllık mücadelenin sonunda ise Müslüman Mücahitlerden 38 kişi ve Marksist Mücahitlerden⁶⁶ 30 kişi hayatını kaybetti. Halkın Mücahitleri de devrime kadar yaşamayı başardı ve devrimin son günlerinde şaha son darbeyi vurmaktan kaçınmadı.

Halkın Mücahitleri de Halkın Fedaileri gibi şaha karşı silahlı mücadele sonunda rejimi yıkmakta başarılı olmasa da başta bu iki örgüt olmak üzere diğer küçük Marksist ve Müslüman örgütlerle beraber bu mücadeleyle şah rejiminin korku ve baskı politikasını etkisiz hale getirmişlerdi. Bu mücadele belki kitleleri doğrudan şaha karşı örgütleyemedi ama halkın nezdinde şahın yenilmezlik efsanesini zedelemişti. 1963 katliamıyla oluşan korku ortamı 1975 yılına gelindiğinde yıkılmıştı. Dillerde gezen mücadele destanları, şiirlere hikayelere, şarkılara ve hatta sinema filmlerine ilham kaynağı olan kahramanlıklar halka kaybettiği özgüveni geri getirmişti.

Yeni muhalefet: yurt dışında ortaya çıkan sol gruplar

İran'da kurulup şaha karşı mücadele eden sol ve radikal Müslüman örgüt ve gruplar dışında 1970'li yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'da da kurulan gruplar oldu. Bu gruplar genel olarak yurtdışında şah rejimine karşı yürütülen hareketin bir parçasıydılar ve "İranlı Öğrenciler Konfederasyonu" (İÖK) adı altında faaliyet gösteriyordu. İran'daki hızlı değişimden uzak kalsalar da uluslararası devrimci mücadeleleri ve Marksist kaynakları daha rahat izleyebildikleri için daha geniş teorik altyapıya sahiplerdi. İran'ın içinde faaliyet gösteren ve teorik olarak Sovyetler Birliği etkisi altında yoğun Stalinizm damarları taşıyan Çin ve Arnavutluk deneyimlerini veya herhangi bir değişiklik yapmadan İran için uygulamaya çalışan örgütlere karşılık bu gruplar, edindikleri birikimleri İran'daki mücadeleye aktarmaya veya teorik olarak uygulamaya çalışıyordu. Bu gruplar şahın diktatörlük rejimine karşı verilen gerilla mücadelesini desteklerken diğer yandan da onun uluslararası sesi olmuştu. İran'ın içinde toplumsal temelleri olmadığı için sürece doğrudan müdahil olmasalar da yurtdışında İÖK çatısı altında Milli Cephe'nin hegemonyasını kırmakta ve münferit faaliyet gösteren Marksist gençleri örgütlemekte başarılı olmuşlardı. Bu grupların en etkiliisi **Komünist Birlik** örgütüydü.

Komünist Birlik'in temelleri Milli Cephe'nin daha sonra Marksist olan genç

⁶⁵ Abrahamian, *Iran between two revolutions*, a.g.y., s. 493.

⁶⁶ Devrimden sonra Marksist Mücahitler Peykar örgütünü kurdular ve bu örgütün altında İslam Cumhuriyetine karşı mücadele ettiler.

üyeleri tarafından atıldı ve Siyahkel ayaklanmasından sonra örgütlenmeye başladı.⁶⁷ Bu grup hemen Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri ile irtibata geçti ve 1973 yılından itibaren Halkın Fedaileri ile beraber hareket etmeye başladı. İki grup arasında gerçekleşen çok sıkı teorik tartışmalar sonucunda bu beraberlik 1977 yılında bozuldu. Komünist Birlik Halkın Fedaileri'nin Stalinist düşüncelerine karşı çıkıyordu. Bu örgüt, bu tartışmaları "Stalinizm" adlı bir kitapçıkta yayımladı.⁶⁸ Komünist Birlik, İran'ı sosyalist devrim aşamasında gören nadir gruplardan biriydi.

Komünist Birlik gibi İran'ı sosyalist devrim aşamasında gören başka bir örgüt de **Sosyalist İşçi Partisi** idi. Bu örgüt devrimin en sıcak günlerinde kurulup bu adla ortaya çıksa da onun temelleri Londra ve ABD'de iki farklı dergi çevresi tarafından atılmıştı. Avrupa'daki radikal öğrenci hareketinden etkilenip, 1970li yılların başlarından itibaren Trotskiy'in tezleri etrafında toplanıp "Kand-o Kav" dergisini Londra'da yayımlayan genç bir öğrenci grup, İran dışında faaliyet gösteren diğer gruplar gibi İÖK çatısı altında İran'daki istibdadın gerçek yüzünü dünyaya aktarmaya çalışıyordu. Kand-o kav grubu, Dördüncü Enternasyonal üzerinden aynı dönemde (ABD) Sosyalist İşçi Partisi yardımcılarıyla bir araya gelen başka bir İranlı Trotskist grupla tanışıp birleşti. Sosyalist İşçi Partisi de devrim sürecine doğrudan müdahil olmadı ama kendisini devrim sonrası İran için hazırladı.⁶⁹

İran dışında ortaya çıkan ve İÖK çatısında faaliyet gösteren bir diğer grup ise **Devrimci Komünist Örgüt** idi. Farklı siyasi geçmişe sahip olan bir grup Berkeley Üniversitesi öğrencisi tarafından kurulan bu örgüt 1970'li yılların başlarında kendini Maocu olarak tanımlayarak ortaya çıktı. İran'ın diğer Maocu gruplarından farklı olarak İran'ın toplumsal koşullarının Çin'den daha ziyade Rusya'ya benzediğini söylüyordu ve dolayısıyla devrimci bir mücadele için şehirlerde örgütlenmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Bu tezler daha önce Tudeh'den ayrılarak ortaya çıkan ve köylüleri örgütlemekte başarısız olan Maocu Tudeh Partisi'nin Devrimci Örgütü'nün üyelerini cezbetmeye yetmişti. Bu Örgüt 1975 yılından itibaren "İran Komünistlerinin Birliği" (İKB) adını kullanmaya başladı ve devrimden sonraki İran'da rol almaya hazırlandı.⁷⁰

Devrime giden bir yıl 1978-1979 ve Humeyni'nin siyasi bir lider olarak yükselmesi

Uzun süre devam eden ekonomik istikrar, herhangi bir karşıt hareketi kontrol

⁶⁷ Komünist Birlik'in arşivi .<http://www.vahdatcommunisti.org/index-filer/Page379.htm>

⁶⁸ O dönem için İran sol tarihinde gerçekleşen nadir tartışma metinlerinden biridir.

⁶⁹ İran Devrimci Sosyalistlerinin tarihçesi, Sosyalist İşçi Yayınları, 2004

⁷⁰ <http://cpimlm.com/aboutusf.php?Id=2>) İKB'nin tarihçesi

altına alan SAVAK, sınır dışı ayaklanmaları bile bastırmaya giden geniş kolluk güçleri⁷¹ ve yargıyla yasamayı elinin altında bulunduran, tek başına istibdadını sürdüren ve geniş toplumsal muhalefetle karşılaşmayan şah hepsi bir arada bir uyum içinde sanki hiç bozulmayacak bir bütünlük olarak duruyordu. 1974'te dünya ekonomisinde ortaya çıkan kriz ve İran'ı vuran dalganın ardından sağlam görünen bu yapının temelleri sokağa çıkan kitlelerin yumruğuyla sarsıldı. Uluslararası birim ve örgütlerin baskısı altında şahın yapmak zorunda kaldığı siyasal reformlar da buna eklenince rejimin ezeli olmadığı ortaya çıktı. Elbette dünya krizinin etkisine gelmeden rejimin ekonomik politikaları bu sarsıntıyı güçlendirecek zemini hazırlamıştı.

1960'lı yılları neredeyse sıfıra yakın enflasyonla geçiren ülke 1970'lerde enflasyonun yükselmesiyle karşılaşyordu. Sanayideki gelişmeden dolayı büyük şehirlere akın eden insanların sayısı her yıl artıyordu ama aynı oranda kentsel gelişimin gerçekleşmemesi konut problemini ortaya çıkarmıştı. Diğer yandan, orduya ayrılan büyük bütçeler sayesinde çok hızlı genişleyen silahlı kuvvetlere dâhil olan köy işgücünü de bu göçe eklersek tarımdaki vahim tablo kendini gösterecektir. İş gücünden yoksun kalan köyler, artan nüfusun gıda üretimini gerçekleştirmekte zorlanıyordu. Bu dönemdeki uluslararası gıda krizinin de etkisi altında bu sektörde fiyat artışının büyüklüğü tahmin edilebilir. Son olarak da şah iktisatçıların uyarılarına rağmen petrol gelirinin önemli kısmını ekonomiye enjekte edip dolaşımda olan para miktarını kat kat arttırarak enflasyonu ivmelendiriyordu.

Ekonomide ortaya çıkan enflasyona karşı şah ve rejimi, sorunu büyük tüccar ve esnafın üzerine attı ve enflasyonu ortadan kaldırmak için neredeyse bazara karşı savaş ilan etti. Fiyatlandırmaya sıkı bir denetim getirildi; kararlara uymayanlar ise cezalandırıldı. Aracıları ortadan kaldırmak için yurtdışından temel gıda ürünleri ithal edildi ve böylece bazarı ayakta tutan önemli kaynaklardan birine devlet tarafından el konuldu. 1976 yılına gelindiğinde bazardaki çoğu esnaf bu savaştan payını almıştı; savaşın sonucunda ise bazar tekrar yüzünü eski müttefiki yani geleneksel İslam'ın temsilcileri olan mollalar ve din adamlarına çevirmişti.

Bu ekonomik bunalımın ortasında şah, emirleri yerine getirmek dışında çok fazla fonksiyonu olmayan iki yasal partiyi kapattırdı ve yerine Rastahiz (Rastahiz – Diriliş) Partisi'ni 1975 yılında kurdu.⁷² Parti kuruluş amacını halk ve devlet arasında karşılıklı ilişki kurarak şaha ak devrimin tamamlanmasında yardımcı olmak ve İran'ı çağdaş büyük medeniyete götürmek olarak tanımladı. Rastahiz Partisi hatta bir adım ileri gidip şahın İran'da sınıf kavramını ortadan kaldırdığını

⁷¹ Dofar ayaklanmasının Umman şahı tarafından bastırılmasına İran yardım etmişti.

⁷² Parti kurulduğunda şah bu partiye katılmayanların ülkede yeri olmadığını, bunların Tudeh Partisi taraftarı olduğunu söyledi.

ve sınıfsal savaşıma sonsuza dek son verdiğini iddia etti.⁷³ Parti işçi, genç, köylü ve esnaf birlikleri ve sendikaları kurarak her sınıftan insanları partiye üye olmaya zorladı. Böylece tüm sınıfları kontrol altına almış olacaktı. Özellikle bazarda var olan birlikleri kapatıp bazar esnaf ve tüccarlarını yeni kurulan birliklere üye yaparak bazar faaliyetlerine sıkı denetim uyguladı. İşçi sendikaları da benzer bir değişim yaşadılar. Parti böyle bir güç sarhoşluğu içinde, şahı halkın manevi ve siyasi lideri, din âlimlerini ise “ortaçağın karanlık mürtecileri” olarak tanımlıyordu. İslami takvim yerine padişahlık takvimi resmileştirildi ve dini kurumların devlet eline geçirilmesi için çalışıldı.

Bu uygulamalara itiraz eden din adamları Kum’daki Feyziye Medresesi’ni kapattılar, sokağa çıkan talebeler ise polisle çatıştı. Nefes şehrinde sürgünde olan Humeyni ise müminleri Rastahiz Partisi’nden uzak durmaya çağırdı. Yayımladığı bir bildiriye Humeyni, partinin uygulamalarının uluslararası ve anayasal hukukta tanımlı olan bireysel özgürlüklere karşı olduğunu, İslam’ı ortadan kaldırmayı ve tarımı yok etmeyi hedeflediğini söyleyip ülkenin kaynaklarının gereksiz silahlar için harcadığını dile getirdi.⁷⁴ Devlet ve millet arasında köprü olacak parti aslında tam da tersine işlemişti. Köprü değil denetim ağı olan bu parti şah ve halk arasındaki mesafeyi arttırdı ve farklı grupların itirazlarına sebep oldu.

Tam da rejimin halk üzerine baskısının doruk noktasına ulaştığı aşamada Batı dünyası İran’a ve rejime yaklaşımını yavaş yavaş gözden geçirmeye başlamıştı. Kitleler üzerinde hegemonya kurma gayreti ile emperyalist ülkelerdeki kamuoyu baskısının bileşik etkisi altında, emperyalizm kendisine bağlı olan İran rejimine insan hakları konusunda daha dikkatli olması yönünde baskı uygulamaya başladı. Böylelikle Uluslararası Af Örgütü gibi insan hakları örgütleri, İran’ın en çok insan hakları ihlali yapan ülkelerin arasında olduğunu fark ettiler. Daha yeni 2500 yıllık saltanat kutlamalarında şahın hediyelerini kabul eden Birleşmiş Milletler’in bir anda gözü açıldı ve İnsan Hakları Komisyonu İran’ı hukuk ihlallerinden dolayı kınadı. Nihayetinde de ABD’den kongre üyeleri şaha karşı eleştiriler getirip böyle bir baskıcı rejime silah satmanın potansiyel tehdit oluşturacağını söylediler. 1976 ABD başkanlık seçimlerinde insan hakları temalı konuşmalar yapan Jimmy Carter da İran’ın insan hakları konusunda önemli adımlar atması gerektiğini söyledi. Bu itirazlara Avrupa ve Kuzey Amerika’daki İranlı öğrenciler de insan hakları örgüt ve dernekleri kurarak katıldılar.⁷⁵

Böyle geniş bir itirazı beklemeyen İran rejimi, şahın yüksek harcamalar karşılığında Batıda oluşturmuş olduğu reformist yüzünün zedelenmemesi için baskıla-

⁷³ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 441; (Hezb-e Rastakhiz-e İran, *Felsefeh Enghelab-e İran*, Tahran: 1976.)

⁷⁴ İmam Humeyni bildirisi, Mucahit 1976. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 445.

⁷⁵ A.y., s. 498-499.

ra boyun eğip 1977 yılının başından itibaren polisin, halk üzerinde olan şiddet ve baskısını azalttı. Bu yılın hemen ilk aylarında 357 siyasi tutuklu hapishanelerden serbest bırakıldı ve Kızıl Haç'a hapishaneleri ziyaret etme izni verildi. Yargıda yeni reformların geleceğine söz verildi ve şah on iki yıllık başbakanı görevinden aldı ve yerine Rashtahiz Partisi'nin liberal kanadından birini yerleştirdi.⁷⁶

Bu reformlar gerçekleşince muhalefet bir nefes aldı ve yeni itirazlar dalgası başlatıldı. Başta şaha açık mektuplar yazıldı. Avukatlar, siyasiler, yazarlar ve aydınlar tarafından yazılan bu mektuplarda ülkedeki baskı ortamı eleştirildi ve anayasal hakların çiğnendiği basın özgürlüğünün yok sayıldığı dile getirildi. Mektuplardan sonra Milli Cephe ve özellikle Özgürlük Hareketi gibi siyasi gruplar canlanmaya başladılar ve sürekli rejime karşı bildirimler dağıtmaya başladılar. Ama ilk sokak hareketi 1977 yılının sonlarına doğru ortaya çıktı. On günlük bir şiiir etkinliğinin son gününde on bin öğrencinin katılımıyla Şarif Teknik Üniversitesi'nde gerçekleşen toplantıya polis müdahalesi sonucunda öğrenciler üniversitenin dışına çıktılar ve rejim karşıtı sloganlar atmaya başladılar. Polisin şiddeti bir öğrencinin ölümü, 70 kişinin yaralanması ve yüzden fazla kişinin gözaltına alınması ile son buldu.⁷⁷ Bu olaydan sonra on gün boyunca Tahran'daki üniversiteler kapandı ve sürekli eylemler gerçekleştirildi. Eylemler bir sonraki ay muhalif öğrenciler tarafından gayri resmi olarak anılan öğrenci gününe⁷⁸ sığırdı ve bu sefer Tahran dışındaki okullar da itirazlara katıldılar. Bu eylemler sonucunda gözaltına alınan öğrenciler sivil mahkemelerde yargılandı ve hepsi aklanarak bırakıldılar. Bu olaylar artık SAVAK'ın daha önce korku yaymak için kullandığı askeri mahkemeleri kolay kolay kullanamayacağını da halka göstermiş oldu.

Devletin resmi gazetesinde yayımlanan bir yazı diğer itiraz gösterilerini başlattı. 7 Ocak 1978 tarihinde "İran'da kızıl ve siyah irtica" adı altında yayımlanan bu yazıda din adamlarına saldırılıyordu; ak devrimin kazanımlarını etkisiz hale getirmek için mollaların komünistlerle işbirliği yaptığı iddia ediliyordu. Humeyni'nin de adının geçtiği bu makale Kum halkının öfkesine sebep oldu. Talebeler ve din adamlarının da katılımı ile sokağa çıkan insanlar polisle çatıştı.

⁷⁶ A.y., s. 500-501. Amerika'da eğitim almış teknokrat Cemşit Amuzgar on iki yıldır başbakan olan Abbas Huveyda'nın yerine atanmıştı.

⁷⁷ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 505

⁷⁸ 24 Kasım (16 Azer) 1953'te darbeden birkaç ay sonra Britanya büyükelçiliğinin yeniden açılması için görüşmeye gelecek Britanyalı diplomatların haberi, Zahedi'nin İran-Britanya ilişkilerinin İran için hayati önem taşıdığını söylediği radyo konuşması ve bunların üzerine 26 Kasım'da ABD başkan yardımcısı Richard Nixon'ın İran'a geleceği haberi Tahran Üniversitesi'nden öğrencileri öfkелendirdi. Derslere girmeyen öğrenciler okul içinde toplandılar. Bu itiraz eylemine karşı hükümet üniversiteye asker gönderdi ve öğrencilerin üzerine ateş açıldı. Şiddetli müdahale üç öğrencinin hayatına mal oldu. Bu olaylardan sonra 16 Azer öğrencilerin emperyalizme ve istibdada karşı mücadele simgesi haline geldi ve öğrenciler arasında öğrenci günü olarak anıldı.

Resmi kaynaklara göre iki, muhaliflere göre ise 70 kişi bu eylemde polis tarafından öldürüldü. Ertesi gün Humeyni, Kum halkını daha fazla eylem yapmaya çağırdı ve diğer büyük din adamı Şeriatmedari (Shariatmadari)⁷⁹ de ölümlerden rejimi sorumlu tutarak tüm halkı Kum eyleminin kırkinci gününde yasa çağırdı.

Bu iki eylem yani öğrencilerin ayaklanması ve Kum eylemi, iki farklı gücün rejime karşı başkaldırısı olarak değerlendirilebilir: üniversitelerde kendini gösteren orta sınıf ve bazarla medrese ittifakında somutlaşan küçük ve orta burjuvazi muhalefeti.

Kum ayaklanmasının kırkinci gününde birçok büyük şehrin camilerinde eylemde ölenler anıldı. Tebriz’de gerçekleşen bu anma törenlerinin birinde, polisin ateş açarak genç bir öğrenciyi öldürmesi şehri isyana sürükledi. Öfkeli halk polis karakolları, Rastahiz Partisi’nin büroları, bankalar, lüks oteller ve erotik film gösterimi yapan sinemalara saldırdı⁸⁰ ve şehrin büyük bir kısmını ele geçirdi. Bu isyan iki gün sürdü. Resmi açıklamalar altı kişinin öldüğünü iddia etti, ama muhaliflere göre üç yüzden fazla ve yabancı tanıklara göre yüze yakın kişi bu isyanda hayatını kaybetti.⁸¹ Bu eylem 1963 eyleminden sonra gerçekleşen en büyük eylemdi. Bu eylem bir geleneğin oluşmasına da sebep oldu ve böylece her eylemin kırkinci gününde başka bir eylem yapıldı. Yaza kadar sürekli anma törenleri kanlı geçti ve rejime karşı mücadele önemli bir döneme geçti. Eylemler Kum’dan Şeriatmedari ve daha radikal davetlerle Nəcəf’ten Humeyni liderliğinde gerçekleşiyordu.

Eylemler karşısında çaresiz kalan şah, din adamlarına yapılan saldırıdan dolayı özür diledi; hemen Şiilerin sekizinci imamının türbesini ziyarete gitti, SAVAK’ın on iki yıllık başkanını görevinden aldı ve yolsuzluklarla ünlü yakınlarını ticaretten men etti. Diğer taraftan şahı askeri harcamaların düşürülmesine ikna edemeyen başbakan altyapıya yatırılan bütçeleri kesti ve bu bütçeyi halkın gündelik harcamalarının düşürülmesine harcadı. Bu taktikler işe yaramış gibiydi, zira ülke sakin iki ay geçirdi. Elbette o günlerde halk Şeriatmedari’yi Humeyni’den daha

⁷⁹ Azeri din adamı olan Kazım Şeriatmedari Burucerdî öldükten sonra muhafazakâr kesimin en önemli figürüydü. Özellikle Azeriler arasında çok önemli yeri vardı. Geleneksel din adamları ile farkı siyasetle ilgilenmesiydi ama din adamlarının siyasi gücü ele almalarına karşıydı. Ona göre şah, meşruti anayasaya sadık kalsaydı herhangi bir sorun olmayacaktı. Bu yüzden sürekli rejimle anlaşma taraftarıydı ve sadece rejim, halk ve din adamlarına sert saldırılarda bulunduğu anda halkı eyleme (daha doğrusu yasa) davet ediyordu.

⁸⁰ Devrim döneminde Tebriz’de olduğu gibi eylemlerde halk genelde belli mekânlara saldırdı. Karakollar ve Rastahiz Partisi’nin ofisleri, Pehlevi rejiminin temsilcisi olarak sermaye sahiplerine hizmet veren oteller, muhafazakâr orta sınıfın değerlerini yok sayan erotik film gösterimi yapan sinemalar ve faiz uygulayarak mekruh iktisadi işlem yapan bankalar. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 506-507.

⁸¹ A.y., s. 507

fazla dinliyordu. Şeriatmedari, Humeyni kadar radikal bir din adamı değildi ve genelde rejimi meşruti anayasayı uygulamaya davet ediyordu. Bu yüzden rejim tarafından atılan geri adımlar ve gerçekleşen reformlar ona halkı sakinleştirmek için yetiyordu. Ama Humeyni halkı sürekli, rejime karşı ayaklanmaya ve onu yıkana kadar devam etmeye çağırıyordu.

1978 yılının ilk yarısında eylemler genelde orta sınıfın katılımı ile gerçekleşiyordu ve Tebriz örneği dışında işçi sınıfın katılımı çok zayıftı. İran'ı derinden etkileyen ekonomik kriz ekonominin çarklarının durmasına sebep oldu. İşsizlik giderek arttı ve işçi ücretleri düşürülmeye başladı. Sonuç olarak da yazın başlarından itibaren işçi grevleri ortaya çıktı. Tahran'da başlayan ve başka şehirlere sıçrayan grevler işçileri eylemlerin ortasına attı. İşçi sınıfının eylemlere katılımı Pehlevi rejimine ölümcül darbeyi vuracaktı ve devrimin gerçekleşmesini güvenmeye alacaktı.

Yazın başlarında başlayan eylemler ve grevler karşısında şah, bir eylem zinciri oluşmasından çekinerek tekrar reformlarla halkın karşısına çıktı. Siyasi tutuklulardan bir kısmını serbest bıraktı. Basına daha fazla özgürlük tanıdı, orduyu üniversitelerden çekti ve muhafazakâr kesimi kazanmak için dindar bir aileden gelen bir başbakan⁸² atadı. Şeriatmedari halktan yeni başbakana üç ay fırsat istedi.⁸³ Böylece ülke sessiz bir yaz geçirdi, ta ki Ramazan ayı bitene kadar.

Muhalifler⁸⁴ Ramazan bayramı günü için yürüyüş izni istediler. Şaha karşı slogan atılmaması şartıyla eylem izni çıktı. Bayram yürüyüşü olaysız geçse de ertesi günler muhalif liderlerin eve çekilme çağrılarına rağmen Tahran sokakları halkın itiraz gösterilerine sahne oldu. Rejimin yıkılmasını hedef alan göstericiler ABD karşıtı sloganlar atıp özgürlük ve bağımsızlık talebinde bulundular. Humeyni'yi lider olarak gösteren bu eylemler İslam Cumhuriyeti sloganlarıyla reformist talepleri de artık yok sayıyordu. Bu durum karşısında rejim sıkıyönetim ilan etti, halkı korkutmak için başkentini yönetimini 1963 olaylarında "kasap" olarak anılan generale bıraktı ve muhalif liderlere tutuklama emri çıktı. Şehir patlamaya hazırıldı ve 8 Eylül cuma günü beklenen oldu, halk ve ordu arasında çatışmalar çıktı. Tahran'ın işçi bölgesi olan güney mahallelerinde barikatlar kuruldu ve orduyla savaşa geçildi. Ordu halkı dağıtmak için helikopterle havadan ateş açtı. Şehrin daha merkezi bölgesinde olan bir meydanda halkın direnişini kırmak için tanklar sokaklara girdi ve halkın üzerine ateş açtı. Tahran savaş alanına dönüşmüştü. Resmi kaynaklar ölenlerin sayısını 87, yaralı sayısını 205 olarak duyursa da muhalifler 4000 kişiden fazla insanın öldüğünü iddia ettiler.⁸⁵ Muhaliflere göre

⁸² Esedullah Elem atanan başbakandı.

⁸³ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 514.

⁸⁴ Genelde eylemleri organize edenler Milli Cephe üyeleriydi.

⁸⁵ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 515-516

sadece halkın toplandığı meydanda 500 kişi öldürülmüştü.⁸⁶ Bu gün, Kara Cuma olarak devrim tarihine geçti; bu katliamla şah ve halk arasında ortaya bir kan denizi çıktı.⁸⁷ Artık kimse şahın reformlarına inanmayacaktı ve meşrutî saltanatını kabul etmeyecekti. Artık iki yol vardı: ya devrim ya da devrim.

Kara Cuma'nın hemen ertesi günü Tahran Rafinerisi'nden 700 işçi, ücret artışı ve sıkıyönetimin kaldırılması talebiyle greve başladı. Bu greve diğer şehirlerdeki rafinerilerden de destek geldi.⁸⁸ Bu olayların ardından merkez bankası çalışanları ülkeden iki milyar para çıkararak devlet yetkililerinin ismini yayımladı. Petroldeki grevler genişledi ve bu grevlere sanayi işçileri, madenciler ve banka emekçileri de katıldı. Kara Cuma'nın kırkıncı gün anması tekrar kanlı geçti. İki ay içinde diğer üretim ulaşım ve hizmet alanlarından grevlere gelen destekler sonucunda ülke neredeyse felç oldu. Grevciler Humeyni'nin dönmesini, SAVAK'ın kalkmasını, sıkıyönetimin kaldırılmasını ve istibdadın sonlanmasını istiyorlardı. Emekçilerin siyasi talepleri rejimi hem ekonomik hem de siyasal olarak zorluyordu.

Şah, Irak Cumhurbaşkanı Saddam'ı Humeyni'yi Irak'tan göndermeye zorladı ve Humeyni Paris'e geçti. Bu durumdan muhalifler yararlandı zira böylece muhalif grupların Avrupa'da yaşayan liderleri veya temsilcileri Humeyni'ye daha kolay ulaşabileceklerdi. Tekrar başbakan değişikliği yapan şah, bu sefer bir askeri bu mevkiye yerleştirdi⁸⁹ ve grevdeki işçilere tehditler savurmaya başladı. Diğer taraftan şah, muhaliflere yaklaşmaya çalıştı ve Humeyni'nin hapiste olan önemli destekçilerini ve sekiz Tudeh üyesini serbest bıraktı.⁹⁰ Rastahiz Partisi'ni kapattı ve birçok valiyi değiştirdi. Şah ulusal seslenişte halka “devrimin sesini” duyduğunu söyledi ve “eski hatalarını” düzelticeğine söz verdi. Artık şah da ne yaptığını bilmiyordu sanki.

Humeyni'nin şaha cevabı sert olacaktı. Şah eğer devrimin sesini duyduysa istifa etsin diyerek her türlü müsamaha yolunu kapattı. Muhaliflerin liderleri artık Humeyni ile görüşerek şah sonrası devletin yapısını tartışıyor, referandum yapılmasından söz ediyorlardı. İş başına dönen petrol işçileri sadece iç ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yapacaklarını söylüyorlardı. Bu gelişmeler sonrasında gelen muharrem ayı⁹¹ da kanlı geçti. Gündüzleri sokaklarda orduyla çatışan halk geceleri çatılardan ülkeyi “Allahuekber” sesleri ile sallıyordu.

⁸⁶ Jale adıyla bilinen bu meydan devrimden sonra Şuheda (Şehitler) Meydanı diye anılmaya başladı.

⁸⁷ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 516.

⁸⁸ İsfahan, Tebriz, Şiraz ve Abadan rafinerileri işçileri Tahran rafineri işçilerinininkilerine benzer isteklerine bir de siyasi tutukluların serbest bırakılmasını eklediler.

⁸⁹ Saltanat muhafızları diye bilinen ve şahın en güvendiği çevreyi oluşturan ordunun komutanı Gulamriza Azhari başbakan olarak Şerif İmami'nin yerine atandı.

⁹⁰ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 519

⁹¹ Muharrem ayı Şiielerin üçüncü imamı Hüseyin'in Kerbela'da öldürüldüğü aydır.

Artık şah için her şey bitmişti. Muhaliflerin liderleri de artık protestoları kontrol edemiyorlardı. Özellikle siyasi tutukluların serbest bırakılmasıyla tekrar canlanan radikal silahlı gruplar yeniden saldırılar düzenlemeye başladılar. Halk ve özellikle Tahran'ın işçi mahallelerinden gençler şehrin birçok bölgesinde barikatlar kurarak ordu kuvvetleri ile savaşa geçiyorlardı. Grevler ülke ekonomisini felç etmişti. Askerler artık halka karşı gelmek istemiyordu hatta silahlarını alarak halka katılıyorlardı ve şahın en büyük hamisi ABD artık kendisini desteklemiyordu. Batı liderliğinde ABD Humeyni'nin, komünizm ve Sovyetler karşıtı söylemlerinden mutlu olarak onunla nasıl irtibata geçeceklerinin yollarını arıyordu.

Şah muhalif liderlerle görüşmeye başladı ve içlerinden genç olan ve seküler milliyetçi kimliği ile bilinen Şahpur Bahtiyar (Shahpour Bakhtiyar) ile anlaştı.⁹² Bahtiyar, şahın ülkeyi terk etmesi, bundan sonra sadece saltanat edip hükümet etmemesi ve askeri hükümetle bazı ordu mensuplarının sürülmesi şartıyla milli barış hükümetini kuracağını söyledi; şah bu şartları kabul edip 30 Aralık'ta Bahtiyar'ı başbakan olarak atadı,⁹³ 16 Ocak'ta da ülkeyi terk etti.

Şahın ülkeyi terk etmesi sokaklarda büyük bir coşkuyla kutlandı ama halk sadece şahın ülkeyi terk etmesini değil saltanatın kalkmasını istiyordu. Bu yüzden halk, şahın atadığı başbakanı meşru kabul etmeyip Bahtiyar'dan başbakanlıktan çekilmesini istedi. Bahtiyar'a destek veren sadece Şeriatmedari gibi orta yolcu din adamları oldu, onun dışında tüm gruplar yeni başbakana karşı çıktılar. Hatta Milli Cephe liderleri Bahtiyar cephe üyeliğinden atılıp saltanat yıkılmadan barışın mümkün olmayacağını söylediler. Özellikle Humeyni, Bahtiyar'ı şahın kölesi olarak tanımladı ve Bahtiyar'ı yenmeyi şahı yenmekle aynı olarak tanımladı ve halkı sokaklara çağırdı. Halk Humeyni'nin dönmesini talep ederken hükümet havalimanını bu talebe karşı kapalı tutuyordu. İtirazlar tekrar çatışmaya dönüşünce hükümet direnemedi ve böylelikle 1 Şubat 1979'da Humeyni ülkeye döndü. Humeyni hükümet çökene kadar eylemlerin devam etmesi çağrısında bulundu. Bazergan'ı geçici hükümet kurmakla görevlendirdi ve ordu ile müzakereye geçecek bir devrim konseyi kurdu. Devrim konseyi Humeyni'nin öğrencileri ve Özgürlük Hareketi'nin üyelerinden oluşuyordu.

Şah rejiminin bütün temelleri sarsılmıştı. Devrim konseyi ordu komutası ile gizli müzakerede iken şahın en vefalı askerleri son hamleyi yapmak için organize oluyordu. Onların hamlesi ise silahlı örgütlerin direnişi ile karşılaştı. Son saldırı da halkı silahlandıran grupların direnişiyle geri püskürtülünce rejim 11 Şubat'ta tamamen yıkıldı. Artık İran'da saltanat kaldırılmıştı ve şehirler halkın eline geçmişti. İran'da devrim kazanmıştı ve Humeyni devrimin lideri olarak devrimin kaderini belirleyecekti.

⁹² Bahtiyar ordudan daha ziyade mollalardan korkuyordu ve bu görev için en uygun insandı.

⁹³ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, a.g.y., s. 524

Devrimci Marksizm

İran 11 Şubat 1979 gününde tarihi bir gün yaşadı. Bir devrim gerçekleşti ve bu devrim uzun bir mücadelenin sonucu olarak kazanıldı. Hiç sarsılmayacak gibi duran bir diktatörlük topyekûn yıkıldı. Emperyalist güçler halkın isyanına boyun eğmek zorunda kaldı ve emperyalizmin bölgedeki hegemonyası büyük darbe aldı. Bu güçler aylar öncesinden bu devrimin ayak seslerini duymaya başladıklarında eski düzeni restore edebilecek güçlerle irtibata geçmeye çalışmıştı. Humeyni'nin anti-Sovyet söylemleri emperyalistleri hoşnut ediyordu. 1953 darbesi öncesi halkı harekete geçiren bir sol gücün varlığını görmüştü ve 1979 devrimine gelindiğinde daha radikal sol örgütlerle karşı karşıya kalabilirdi. Bu korku ile beraber uzun bir süre çelişkili bir tavır içinde İran'ı izleyecekti.

Şahın devrilmesi ve saltanatın bitmesi halk devriminin büyük ölçekte kazanılmış olması demektir ama Humeyni önderliğinde kurulmaya başlanan yeni düzen devrimin henüz bitmediğini gösteriyordu. Devrimden sonra İran, üç yıl boyunca, Humeyni önderliğinde devrimin kazanımlarını ele geçirmeye çalışan muhafazakârlarla bu kazanımları korumaya çalışan halk, siyasi örgüt ve grupların arasındaki savaşa sahne olacaktı. Farklı bir dünya için mücadele eden devrimciler kısa bir süre içinde kendilerini büyük bir çelişki içinde buldular. Antiemperyalist söylemlere sahip olan ve kendini yoksulların koruyucusu olarak tanımlayan Humeyni'ye karşı kendilerini silahsız hissettiler. Bu çelişki hem devrimcilere hem benzer çelişkileri yaşayan halka pahalıya mal oldu. Eski toplumsal ilişkiler korunarak düzen yeni bir yüzle tekrar kurulacaktı. Karşı devrimin yükselmesi ve devrimin kazanımlarını ele geçirmesi bu yazıda ele alınmadı ama bu sürecin tahlili yeni yüzyılda Tunus ve Mısır'la başlayan yeni devrim dalgalarını anlamakta bize yardımcı olacaktır.⁹⁴

⁹⁴ Araz Bağban, Bir istibdadın restorasyonu <http://gercekgazetesi.net/uluslararası/bir-istibdadın-resterasyonu>